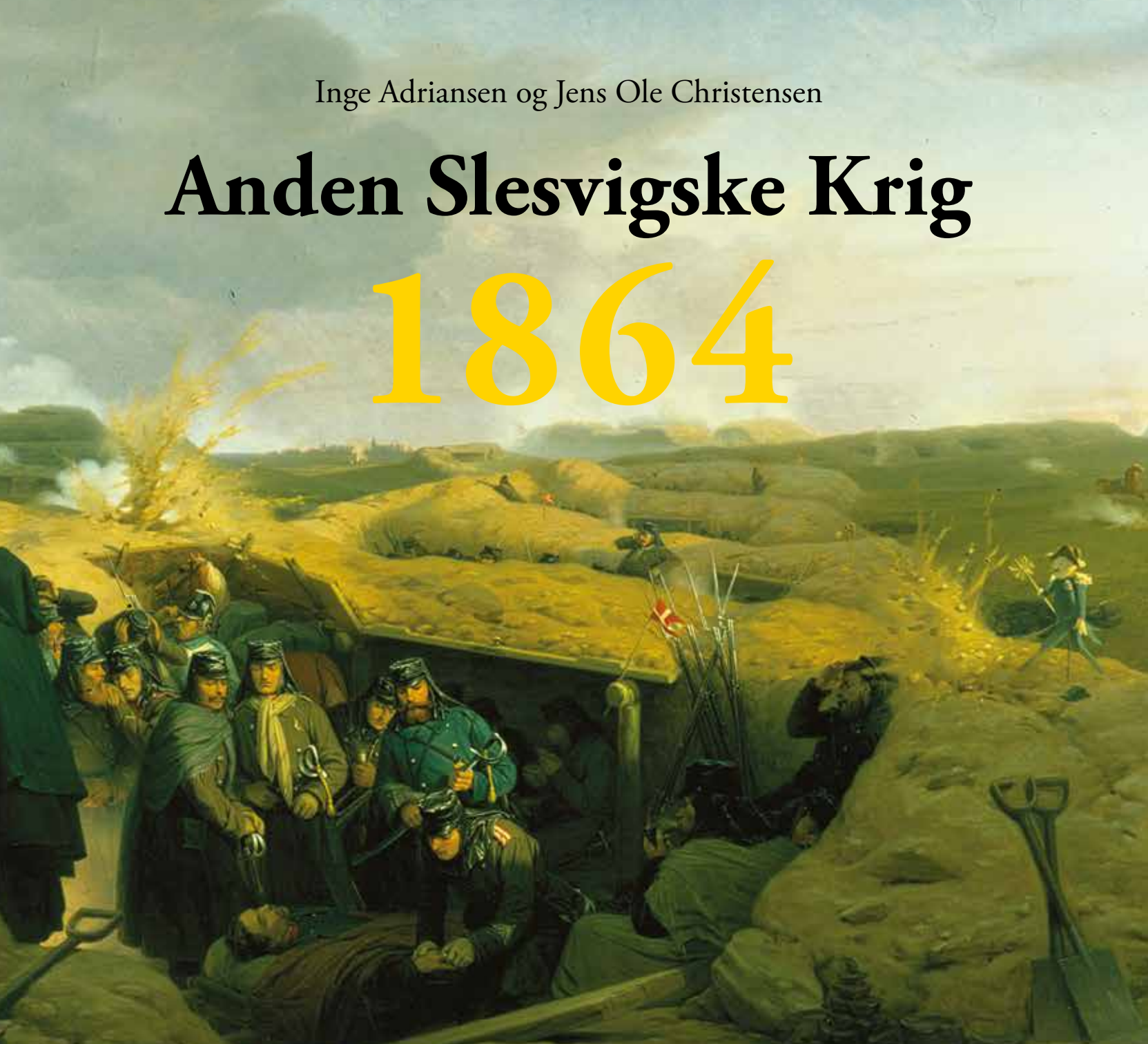

Inge Adriansen og Jens Ole Christensen

Anden Slesvigske Krig

1864

Inge Adriansen og Jens Ole Christensen

Anden Slesvigske Krig

1864

Forhistorie, forløb og følger

Sønderborg Slot – Tøjhusmuseet

Forord

Der er udgivet mere end 3.500 artikler og bøger på dansk og tysk om Krigen 1864. Heri er enhver tapper dåd og alle politiske fejlbedømmelser vendt og drejet – og ofte anskuet i bagklogskabens klare lys. Så er der vel næppe grund til at bidrage med mere om den gamle, af de fleste for længst glemte historie? Jo, det mener vi og har derfor skrevet denne lille oversigt over krigens forhistorie, forløb og følger.

Nederlaget i Krigen 1864 har været med til at præge den nationale bevidsthed og give det erfaringsgrundlag, som både dansk indenrigs- og udenrigspolitik blev formet ud fra gennem mere end et århundrede. Krigsnederlaget har også haft sine positive sider, blandt andet at den danske befolkning formåede at rejse sig igen og bygge et nyt Danmark med en høj grad af folkelig selvorganisering og fællesskabsfølelse.

Krigen har også givet anledning til en erindringskultur i grænselandet både på dansk og tysk side. Den vidtgående bearbejdning af fortiden, der er foregået i det danske samfund siden 1980'erne, afspejler sig i de årlige mindedage og ceremonier. De er blevet til levende udtryk for nutidens konstruktive samarbejde mellem Danmark og Tyskland.

Ved at opridse hovedtræk af denne udvikling håber vi at vække lysten til at læse mere herom og til at drage ud på både museer og slagmarker.

Inge Adriansen
Sønderborg Slot

Jens Ole Christensen
Tøjhusmuseet

Bogen er udgivet på dansk, tysk og engelsk, og det har kun været muligt takket være støtte fra Alving Fonden, Helen og Ejnar Bjørnows Fond, Historisk Samfund for Als og Sundeved, Jyllands-Postens Fond, Konsul Georg Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond, Marinehistorisk Selskab / Orlogsmuseets Venner, Nikolai og Felix Fonden, Oberst H. Parkovs Mindefond, Oticon Fonden, Selskabet Tøjhusmuseets Venner og Sydbank Fonde. Vi takker varmt for disse bidrag.

Indhold

Forord	2
Indhold	3
Krigens lange forhistorie	4
Trusselsbilleder og forsvarsplaner	8
Brat af slaget rammet: Tilbagetoget fra Danevirke	10
Kastet hårdt til jord: Stormen på Dybbøl	14
Slaget ved Helgoland	19
Fredsforhandlingerne i London	21
Brudt og lammet: Overgangen til Als	22
Slået til lirekassemand: Freden i Wien	24
Paradoksernes krig	26
Düppel, Königgrätz og Sedan	28
Det tabte land	29
Hvad udad tapes, skal indad vindes	30
Krigen i billedkunsten	32
Krigen i digtekunsten	34
Krigens mindesmærker	36
Krigen som erindringssted	38
Mytternes krig	40
Fredelig sameksistens i grænselandet	42
Museer, slagmarker og litteratur	44

Krigens lange forhistorie

Freden i Wien i 1815 afsluttede den lange, ødelæggende, europæiske krigsperiode, der havde raset stort set siden den franske revolution i 1789. Freden udstak også rammerne for det nye Europa. Det skulle være fyrsternes Europa, ikke folkenes. De liberale og nationale ideer, som var udløst af de amerikanske og franske revolutioner, blev udpeget som årsagen til alle krigsårenes ulykker. De europæiske stormagter, og især Rusland vågede nidkært over, at revolutionære tanker blev bekæmpet med alle midler.

Den danske stat, kaldet helstaten, var helt forskellig fra nutidens Danmark. Det var en enevældig, flernational stat. Den havde ved afslutningen af Englandskrigene 1801-1814 måttet afstå Norge til Sverige og bestod herefter af to hoveddele, kongeriget Danmark samt hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg, og havde to tyngdepunkter, henholdsvis København og Kiel (se kortet på forsatsen). Det var ikke en stat eller en nation i moderne forstand, men 'kongens riger og lande'. Det, der bandt helstaten sammen, var kongen og kongeslægten arveret. De tre hertugdømmer havde forskellig status, idet Holsten og Lauenburg, men ikke Slesvig, var medlemmer af Det Tyske Forbund, der var en løs sammenslutning af selvstændige fyrstedømmer med forbundsdag i Frankfurt.

Liberale og nationale ideer vandt efter 1815 udbredelse i de europæiske borgerskaber. De centrale

forestillinger var, at al magt måtte udgå fra folket og ikke fra enevældige fyrster, og at man tilhørte en bestemt nation, dvs. et folk og et fædreland, der var kendetegnet af fælles historie, sprog og kultur. Også i den danske helstat kom der krav fra et selvbevidst borgerskab om enevældens ophør og indførelse af en forfatning. I 1834 blev der indført rådgivende stænderforsamlinger, da Holsten og Lauenburg havde krav på at få dette som medlemmer af Det Tyske Forbund, og kongen ikke ønskede at gøre forskel på helstatens tyske og danske statsdele.

I 1840'erne udviklede den liberale opposition sig til to nationalliberale bevægelser: en dansk-slesvigsk i København og en tysk-slesvig-holstensk i Kiel. De nationale modsætninger blev stærkt skærpet, idet begge bevægelser gjorde krav på hertugdømmet Slesvig. Her var befolkningen i den nordlige del dansksproget og i den sydlige del tysksproget.

I 1848 skyllede en bølge af liberale og nationale revolutioner over Europa og ramte også den danske helstat. Ikke blot det enevældige styre, men også helstaten brød sammen under trusler om revolution. Der blev dannet to regeringer med hver sit nationale samlingsprojekt: en dansk(-slesvigsk) i København og en slesvig-holstensk i Kiel. Det centrale stridspunkt var Slesvig. Der fulgte nu en langvarig, blodig og bitter borgerkrig mellem de to dele af helstaten:

Første Slesvigske Krig 1848-1851. Den udviklede sig hurtigt til en international konflikt.

Tiden var ikke blot præget af national kamp, men også af demokratiske strømninger. Den slesvig-holstenske regering nedsatte en grundlovgivende landsforsamling, der udarbejdede en liberal forfatning, vedtaget i september 1848. I kongeriget blev der ligeledes nedsat en grundlovgivende rigsforsamling, der udarbejdede en liberal forfatning, vedtaget i juni 1849. ”Danmarks Riges Grundlov” skulle gælde for hele staten, men på grund af borgerkrigen gjaldt den foreløbigt kun i kongeriget.

Den danske hær sejrede ved Fredericia i 1849 og Isted i 1850. Det fik stor moralsk betydning, men forandrede ikke den politiske situation og kun i begrænset omfang den militære. Derimod lagde det grunden til en dansk militær selvovurdering, der senere skulle få fatale følger. Sidst på året 1850 var situationen den, at hverken den danske eller den slesvig-holstenske hær kunne gennemtvinge en afgørelse. Stormagterne med Rusland i spidsen ønskede at stoppe borgerkrigen og slette sporene af 1848-revolutionerne, for hverken det dansk-slesvigske eller det slesvig-holstenske nationale projekt harmonerede med deres ønske om at genoprette den gamle orden. Eftersom de militære muligheder var udtømte, måtte begge parter gå ind på stormagternes krav.

Slesvig-holsterne blev i januar 1851 tvunget til at nedlægge våbnene og opløse den slesvig-holstenske

regering og statsdannelse. Den danske nationalliberale regering blev tvunget væk til fordel for en konservativ, som 1851-1852 indgik en række internationale aftaler med udgangspunkt i tilstanden før 1848. Her lovede den danske regering, at der ville blive indført en fællesforfatning for helstaten, at Slesvig ikke ville blive knyttet nærmere til kongeriget end Holsten, og at alle dele af staten skulle være ligestillede. I hertugdømmerne var der fortsat enevælde med rådgivende stænderforsamlinger. Det var afgørende for helstaten at skabe en ny forfatning, der kunne samle alle dens dele – og tilfredsstillende stormagterne.

Helstaten blev formelt genoprettet, men på det folkelige plan kneb det, da de nationale spændinger var for store. Befolkningen i det sydlige Slesvig, Holsten og Lauenburg følte samhørighed med det tyske folk og ikke med det danske. Grænsen for stat og nation var således ikke sammenfaldende.

Samtidig med forsøget på at skabe en forfatning, der ikke var i modstrid med aftalerne af 1851-1852, blev der ført en særdeles uklog fordanskningspolitik i Melleslesvig, der var med til at fastholde interessen for det slesvigske spørgsmål både i den tyske offentlighed og hos stormagterne.

I 1855 fik den danske regering gennemført en to-sproget fællesforfatning med et rigsråd fælles for helstaten. Man forsøgte herved at forbinde kongerigets demokratiske valgte rigsdag, der havde lovgivende magt, med hertugdømmernes konservative organer, der kun havde rådgivende status. Rigsrådets første

samling i 1856 endte i sammenbrud, hvor de nationale spændinger viste sig uoverstigelige. I forfatningen var hertugdømmerne ikke ligestillet med kongeriget, og forslaget blev derfor forkastet af den holstenske stænderforsamling samme år og i 1858 erklæret for ugyldigt af Forbundsagen i Frankfurt.

Det tyske krav om, at hertugdømmerne *hver* for sig skulle have samme indflydelse som kongerigets væsentligt større befolkning, var helt uacceptabelt for regeringen. Den valgte at ophæve fællesforfatningen for Holsten og Lauenburgs vedkommende. Endnu indgik Slesvig ikke i forfatningskonflikten, men det skete snart.

Samtidigt skete der en betydningsfuld ændring i den europæisk magtbalance. Rusland måtte i 1856 erkende et alvorligt nederlag i Krimkrigen, og dermed svækkedes det konservative, russiske greb om europæisk politik. I stedet søgte Frankrig at overtage rollen som den dominerende stormagt på kontinentet. Inspireret af Italiens samling blev den liberale sammenslutning Deutscher Nationalverein oprettet i 1859 med det formål at skabe tysk enhed ”nedefra”. Også konservative kræfter som den preussiske ministerpræsident Otto Bismarck arbejdede for tysk enhed. For Bismarck var der tale om en kamp på to fronter, dels mod det ekspansive Frankrig, dels mod det nationalliberale Tyskland. Hans mål var en samling af de tyske stater under preussisk ledelse og med tilsidesættelse af de tyske nationalliberale. Da det slesvigske problem var en vigtig del af de liberales

folkelige mobilisering, ville en løsning heraf styrke Bismarck og de konservative kræfter.

Forslag om Slesvigs deling blev fremført af både neutrale og tyske magter i forhandlinger med den danske regering om forfatningsspørgsmålet. Men det var en umulig tanke for hovedparten af de danske politikere og for de nationale kredse i befolkningen, der anså Slesvig som en del af den danske stat, der ikke kunne opgives med den nationale ære i behold. De fleste slesvigere, også de dansksindede, ønskede heller ikke Slesvig delt.

Fra 1857 havde de nationalliberale igen regeringsmagten i Danmark, og ud fra den opfattelse, at indrømmelser til Det Tyske Forbund og den holstenske stænderforsamling blot ville føre til flere krav, blev helstatspolitikken opgivet til fordel for ejderpolitikken, dvs. en tættere tilknytning af Slesvig til kongeriget. I marts 1863 blev der proklameret en fællesforfatning, der kun skulle omfatte kongeriget og Slesvig og dermed udskille Holsten og Lauenburg. Selvom der ikke var tale om en regulær indlemmelse af Slesvig i kongeriget, var forfatningen et klart brud med de internationale aftaler fra 1851-1852, og den bragte Danmark på kollisionskurs med stormagterne, de tyske stater og hovedparten af borgerne i hertugdømmerne. Få var i tvivl om, at det ville ende med krig, og i løbet af 1863 blev forberedelserne sat i gang.

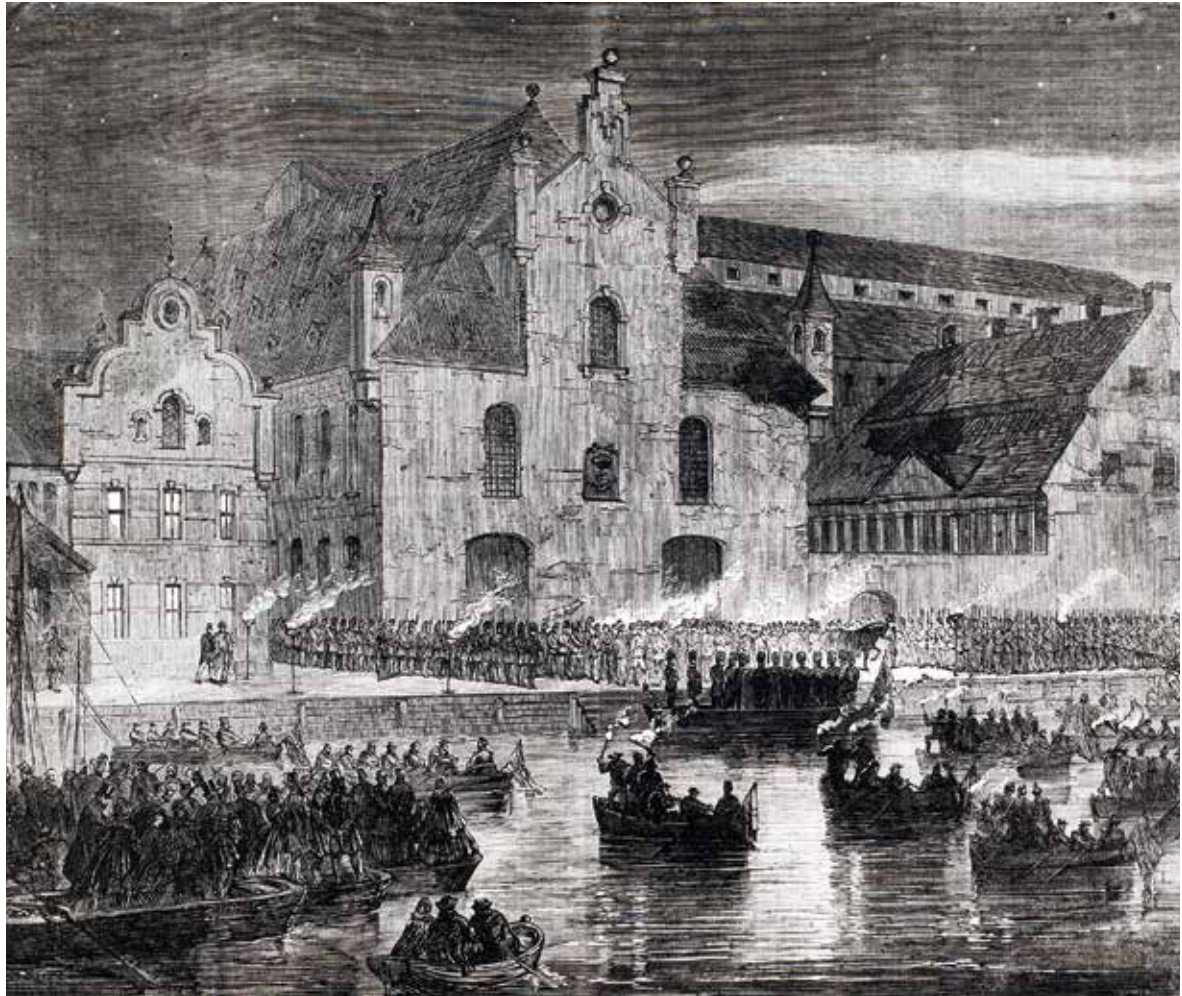
Den 13. november blev den nye forfatning vedtaget af Rigsrådet, men kongen, Frederik 7., der opholdt sig i Slesvig, nåede ikke at underskrive den. Efter en

inspektion af hæren i Danevirke-stillingen blev han syg og døde uventet 15. november. Hans efterfølger, Christian 9., advarede indtrængende om, at Novemberforfatningen ville føre til krig og ende med en katastrofe. Men regeringen var under voldsomt pres af en ophidset, nationalistisk offentlighed, og til lyden

af optøjer og demonstrationer i København blev den nye konge presset til at underskrive forfatningen. I januar 1864 krævede Preussen og Østrig, at Novemberforfatningen skulle ophæves straks. Regeringen måtte afvise kravet. Der var tilsyneladende kun en vej tilbage: Krig.

Frederik 7.s kiste ankommer til København november 1863. På en chalup føres sarkofagen ved fakkelskær fra dampskibet Slesvig til Københavns Tøjhus og derfra til Christiansborg Slotskirke.

Trusselsbilleder og forsvarsplaner

De nationale spændinger og dermed statens svage sammenhængskraft samt det anspændte forhold til de tyske stater var grundlæggende, sikkerhedsmæssige problemer for helstaten efter Første Slesvigske Krig. Men trusselsbilledet var langt mere kompliceret. Faren for at blive inddraget i en krig mellem Storbritannien og Rusland blev, med Københavns bombardement i 1807 i klar erindring, set som den væsentligste trussel frem til slutningen af 1850'erne. Faren følte overhængende under Krimkrigen 1854-1856, men aftog herefter. I takt med, at den danske regering fra 1861 genoptog ejderpolitikken, blev truslen fra de tyske stater, især Preussen, større.

Første Slesvigske Krig havde blotlagt en række svagheder i dansk forsvar både på det politiske og det militære niveau. Det var ikke lykkedes at omstille strukturen fra den enevældige topstyring; der var ikke fortaget en fordeling af opgaver og placering af ansvar på de rette politiske og militære niveauer, og hverken de militære ministerier eller de militære stabe var blevet udviklet i tilstrækkeligt omfang. Ligeledes havde der under krigen været utilstrækkelig koordination mellem Krigsministeriet og Marineministeriet og mellem de to værn. Hertil kom en mangelfuld uddannelse af især de højerestående officerer i mellemkrigsårene. Hærens organisation var primært tilpasset truslen om et britisk eller russisk angreb mod Sjælland og København, og den var ikke

beregnet på at imødegå truslen om et tysk angreb mod den jyske halvø. Hertil kom det alvorlige og politisk meget følsomme problem, at hæren omfattede et stort antal soldater fra hertugdømmerne, der ikke følte nogen samhørighed med helstaten. Også flådens materiel og fæstningsforsvaret var dybt forældede. Da ingen af problemerne blev løst i mellemkrigsårene, kom de også til at kendetegne Anden Slesvigske Krig.

Flere militære kommissioner overvejede i 1850'erne dansk forsvar. Deres udgangspunkt var i første række den britiske eller russiske trussel mod Sjælland og København. Der var hverken på det politiske eller militære niveau en klar erkendelse af de forsvarsmæssige problemer, som en mulig dansk-tysk krig ville rejse. Hovedlinjerne i forsvarsplanlægningen var, at den danske sømilitære overlegenhed skulle udnyttes offensivt, dels til en handelsblokade, som man mente ville være virksom mod de tyske stater, dels til at sikre de danske øer, så hæren kunne frigøres til operationer på halvøen. Omvendt skulle den danske landmilitære underlegenhed så vidt muligt udlignes ved en defensiv krigsførelse på halvøen, bl.a. gennem befæstningsanlægs defensive styrke, som man mente ville muliggøre et langvarigt forsvar og udløse international indgriben. Landforsvaret skulle indledes som et kortvarigt frontforsvar ved Danevirke. Herefter skulle man overgå til et længerevarende flankeforsvar ved Dybbøl og Fredericia.

Frontalforsvaret havde primært betydning som et politisk og symbolsk forsvar af Slesvigs territorium og befolkning, der var det centrale stridspunkt i forhold til de tyske stater. Ideen var at tvinge angriberen til at operere mod et område, som var fordelagtigt for forsvaret. Det skulle ske ved at befæste det smalleste sted på den jyske halvø ved oldtidsvolden Danevirke mellem den brede fjord Slien mod øst og store vådområder mod vest. De vanskeligt passable områder på fløjene medførte, at et angreb måtte rettes mod det smalle, befæstede centrum. Her skulle et offensivt forsvar sinke angriberene og hindre, at de gik udenom centrum.

Ideen i flankeforsvaret var omvendt at tvinge angriberen til at sprede sine styrker for derpå at angribe dem enkeltvis ved at samle de danske styrker ad søvejen. Flankeforsvaret havde primært betydning som et middel til at trække krigen i langdrag og hæmme en fjendtlig fremtrængen i Jylland.

Frontalforsvaret var i forsvarsplanlægningen oprindeligt tænkt at skulle have en kortere varighed. Men Danevirke-stillingen blev knyttet sammen med nationale myter og fik herved en nærmest mytologisk kraft, som blev understøttet af både politikere og officerer. Danevirke-stillingen fik således en dominerende plads i forsvaret, der slet ikke svarede til dens reelle militære værdi.

Danevirke og Dybbøl blev feltmæssigt befæstet i årene 1861-1863, og der skete mindre arbejder ved Fredericia. Danevirkes befæstning svarede nogenlun-

de til det kortvarige forsvar, man oprindeligt havde tænkt her. Derimod fik hverken Dybbøl-stillingen eller Fredericia Fæstning den styrke, som man fra militær side havde ønsket som udgangspunkt for et længerevarende forsvar. Der blev anvendt en uforholdsmæssig stor del af de begrænsede ressourcer på Københavns Søbefæstning og frontalforsvaret i Danevirke.

I 1862 og 1863 blev hærens øvelser henlagt til Danevirke, hvor et offensivt forsvar blev indøvet. Øvelserne blev ledet af general de Meza, der i en årrække var kommanderende general i 2. Generalkommando, der bl.a. omfattede Slesvig.

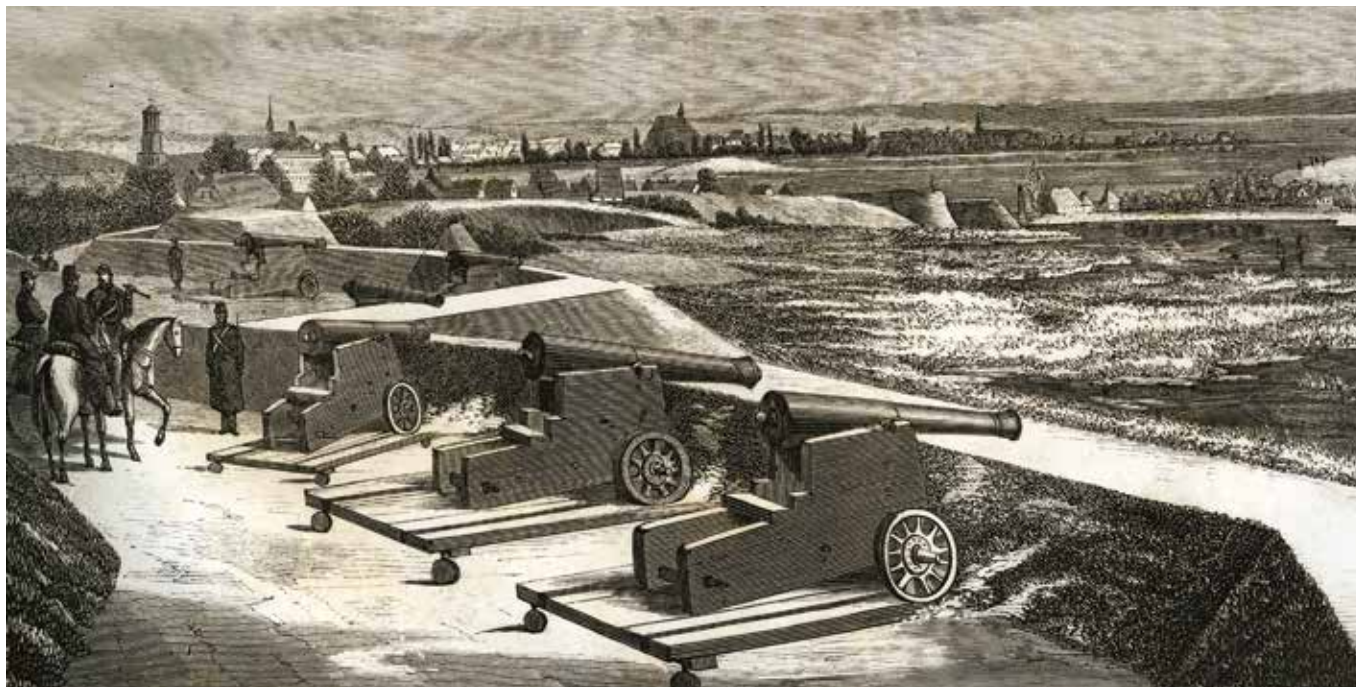
Forsvarsplanen indebar dels et frontalforsvar ved Danevirke, dels et flankeforsvar ved Dybbøl og Fredericia.

Brat af slaget rammet: Tilbagetoget fra Danevirke

I de sidste måneder af 1863 gik krigsforberedelserne for alvor i gang på dansk side. De problemer, der havde kendetegnet dansk forsvar siden Første Slesvigske Krig, viste sig nu med fuld styrke. Den uafklarede fordeling af opgaver og placering af ansvar mellem de forskellige politiske og militære niveauer medførte, at planlægningen og forberedelserne blev mangelfulde.

General de Meza blev i slutningen af december 1863 udnævnt til chef for den danske hær, der var under mobilisering i Danevirke-stillingen. I løbet af januar 1864 blev stillingen under yderst vanskelige vilkår udbygget og gjort kampklar, og hæren blev bragt på krigsfod. Arbejdet skred af de nævnte årsager kun langsomt frem, og både stillingen og hærens kampkraft lod meget tilbage at ønske. Helstatens nationale spændinger, som man havde set helt bort fra, meldte

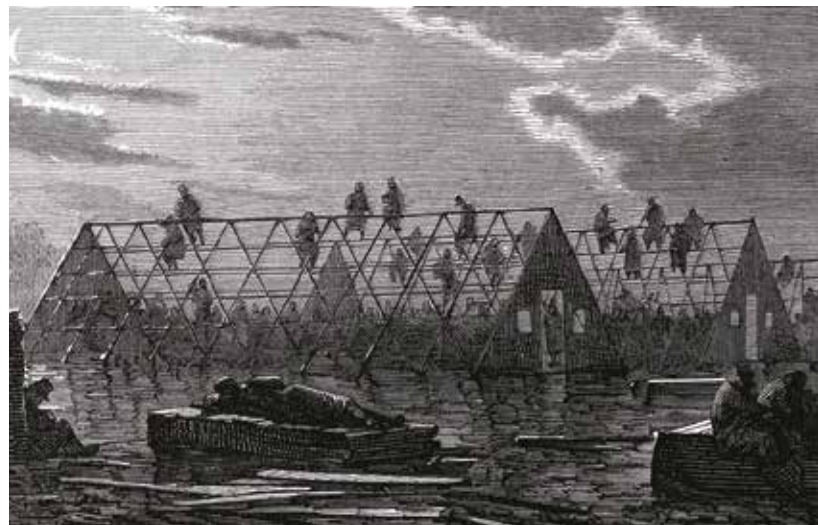
Dansk skanse lige uden for Slesvig by. Kanonerne var på plads, men det kneb voldsomt med barakker til mandskabet.

sig nu. De holstenske enheders mandskab, som man fra dansk side ikke stolede på, blev ikke mobiliseret. De måtte i stedet erstattes af ældre danske reserver, og det tog meget tid. Ret hurtigt opstod der problemer med disciplinen ved nogle af de slesvigske enheder, der var nationalt blandede.

Hæren, der ikke havde nået den størrelse, som frontalforsvaret krævede, blev fordelt langs hele Danevirke-stillingen. Det indebar et svagt forsvar af såvel centrum som fløjene og mest alvorligt: Der var ingen reserver. Konsekvensen var et passivt forsvar af hovedstillingen og ikke det offensive forsvar af forter-rænet, som man havde øvet tidligere. Herved tabte Danevirke-stillingen sin forsvarskraft og blev meget sårbar over for angreb mod de svage fløje, hvor frost begrænsede værdien af vandhindringerne. Alt dette var med til at fremtvinge et højt beredskab, der sammen med problemer med indkvartering, forplejning og det strenge vintervejr tærede alvorligt på hærens kampkraft.

General de Meza havde været formand for den vigtigste af 1850'ernes militære kommissioner, der havde opprioriteret frontalforsvaret. Han havde også gennem mange år et indgående kendskab til Danevirke-stillingen. Nogle af de vigtigste forudsætninger for frontalforsvaret, hærens størrelse og værdien af vandhindringerne på fløjene, var ikke indfrie ved krigens udbrud. Alligevel satte de Meza ikke spørgsmålstegn ved stillingens holdbarhed eller forberedte Krigsministeriet og regeringen på en mulig opgivelse af Danevirke uden kamp.

Danske soldater i natteleje på lægterne af ufærdige mand-skabsbarakker ved Danevirke.

Den 31. januar anmodede chefen for den preussisk-østrigske hær ved en note om dansk tilbagetrækning fra Slesvig. De Meza afviste kategorisk. Dagen efter, den 1. februar, gik de preussiske og østrigske tropper over grænsen ved floden Ejderen ind i Slesvig. Krigen var dermed en realitet.

Den preussisk-østrigske hær rykkede frem mod Danevirke for med et flankeangreb at nedkæmpe den danske hær, og hermed hurtigt afgøre krigen. Planen var dels et angreb mod centrum, som skulle fastholde den danske hær i Danevirke, dels et angreb mod stillingens østlige flanke ved Slien, så man kunne sætte over fjorden, angribe Danevirke-stillingen nordfra og nedkæmpe hæren; eller i al fald forhindre dens tilbagetrækning til Dybbøl og Fredericia.

Danske soldater i beredskab bag Danevirke natten mellem 2. og 3. februar.

Den 2. februar angreb preusserne et af overgangstederne over Slien, Mysunde, der blev forsvaret ved et befæstet brohoved på den sydlige side af fjorden. Angrebet blev afvist trods stor preussisk overlegenhed. Derimod erobrede østrigerne den 3. februar vigtige punkter i Danevirkes forterræn ved Kongshøj. Fra dansk side forventede man et nyt forsøg på overgang over Slien og havde ingen reserver at indsætte herimod. Man frygtede nu at blive fastholdt i stillingen og nedkæmpet. Det kan ikke udelukkes, at et nyt preussisk angreb også ville være endt resultatløst, og det kunne have haft stor psykologisk betydning for begge krigens parter. Men risikoen for, at et nyt angreb ville lykkes, var afgjort til stede. Den danske hærs situation var således meget alvorlig.

Den 4. februar indkaldte Overkommandoen de ledende officerer til et krigsråd, og her blev det besluttet at rømme Danevirke den næste aften. Ingen

af de grunde, der blev angivet til rømningen, havde været ukendte eller uforudsigelige før krigens udbrud. Alligevel var der næppe noget alternativ til at opgive Danevirke og frontalforsvaret. Rømningen efter få dages kamp afspejler den manglende realisme såvel i forsvarsplanlægningen siden 1850'erne som i forberedelserne før krigsudbruddet. Der var i december og januar lagt betydelige kræfter i at udbygge Danevirke-stillingen og sætte den i kampklar stand. Disse kræfter kunne i stedet have været anvendt ved Dybbøl og Fredericia.

I regeringens instruks for forsvaret af Danevirke-stillingen var det indskærpet, at dette ikke måtte føres så vidt, at det efterfølgende forsvar fra flankestillingerne blev kompromitteret. Det var helt i tråd med forsvarsplanlægningen. Men en opgivelse af Danevirke uden en kamp om hovedstillingen lå næppe i instruksens ord og ånd.

Tilbagetoget blev gennemført natten mellem den 5. og 6. februar. Det var ret kaotisk og udmattede hæren til det alleryderste. Ved det skovklædte område Sankelmark nogle kilometer syd for Flensborg blev den danske bagtrop indhentet af østrigerne den 6. februar. Det kom til alvorlige kampe, før det lykkedes at afslå angrebene og sikre tilbagetoget.

Overkommandoen havde telegraferet til kongen og Krigsministeriet, da tilbagetrækningen var iværksat, og derpå ladet telegrafforbindelsen afbryde, formodentligt for at hindre en kontraordre. Da nyheden om Danevirkes rømning nåede København, udløste

det chok, vrede og forbitrelse både i offentligheden og blandt ledende politikere. Det kom til optøjer og voldsomme demonstrationer mod regeringen og kongefamilien. Mødet mellem myte og virkelig-

hed var voldsomt. Spørgsmålet udviklede sig til en politisk krise, der endte med, at general de Meza blev afskediget som hærchef. Tilbageslaget fra Danevirke blev et varsel om krigens gang.

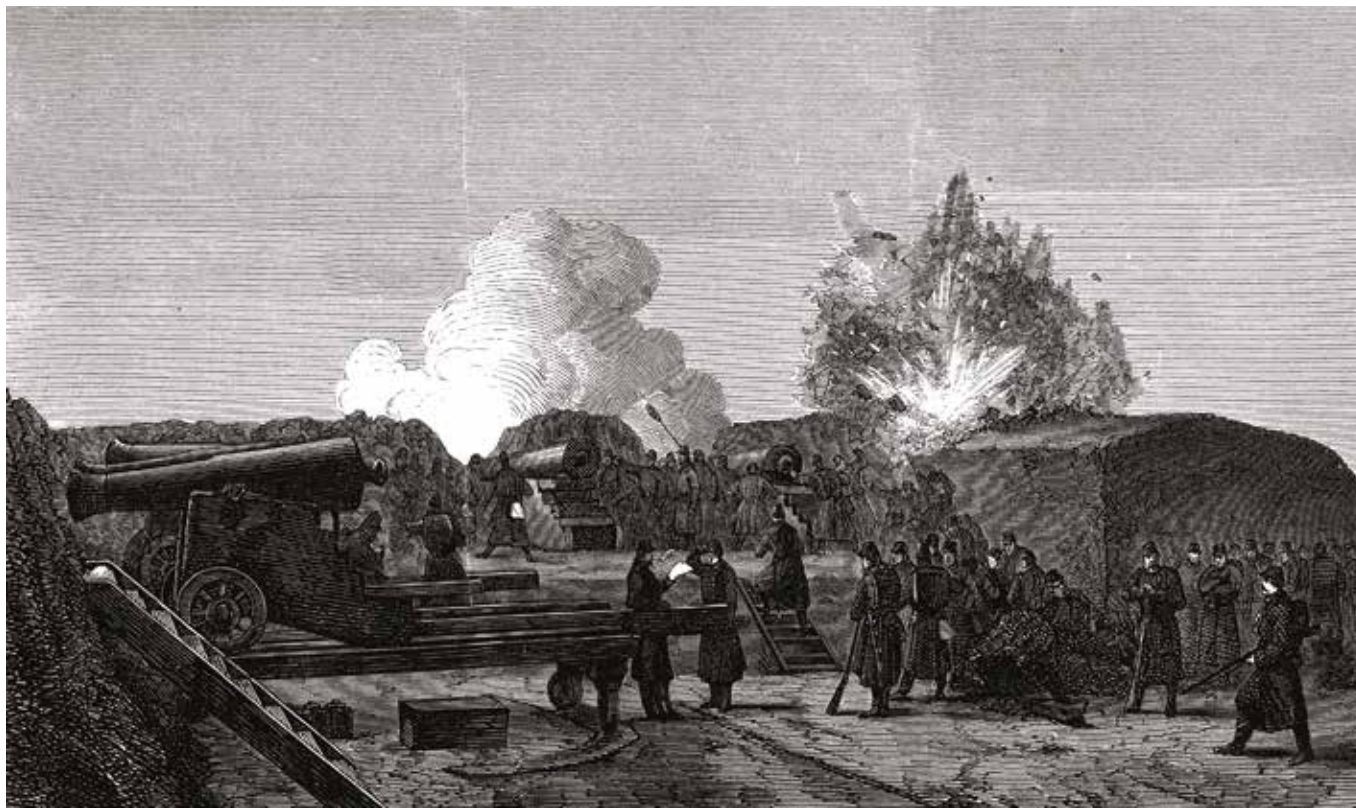
De tyske tropper blev modtaget med jubel af de fleste indbyggere i Slesvig by 6. februar.

Kastet hårdt til jord: Stormen på Dybbøl

Med opgivelsen af frontalforsvaret gik man over til flankeforsvaret. Det havde især betydning som middel til at trække krigen i langdrag og hæmme angriberenes fremtrængen på halvøen. Den danske hær blev fordelt mellem Dybbøl, Fredericia og ved grænsen mellem Slesvig og kongeriget.

En preussisk hærstyrke rykkede frem mod Dybbølstillingen for at indeslutte den, mens en østrigsk-preussisk hærstyrke gik op mod grænsen ved Kolding. Fremrykningen foregik dog langsomt, da der var uenighed mellem Preussen og Østrig om, hvorvidt man kunne overskride grænsen til kongeriget i

I en skanse på Dybbøl under bombardement fra Broagerland. Kun fra Skanse 2 kunne bombardementet besvares.

Sønderborgs brand set fra Dybbølsiden under bombardementet 2.-3. april. Af byens 563 huse blev de 499 beskadiget i forskellig grad. Ca. en tredjedel nedbrændte.

en krig, der som udgangspunkt kun drejede sig om hertugdømmerne. Særligt Østrig var betænkelig, og begge stater frygtede en reaktion fra stormagterne Rusland, Storbritannien og Frankrig.

Den danske hærstyrke rømmede imidlertid uventet Kolding, der var den sydligste by i kongeriget, og en mindre preussisk styrke gik over grænsen og besatte hurtigt byen. Da de internationale reaktioner herpå var beherskede, begyndte en forsigtig preussisk-østrigsk fremrykning med det formål dels at indslutte Fredericia, dels at sikre sig mod angreb fra de

danske styrker i Nørrejylland. At den tyske overskridelse af kongerigets grænse kunne ske uhindret af den danske hær, var et udtryk for dårlig kommunikation og den manglende ansvarsfordeling mellem Krigsministeriet, hærens overkommando og cheferne for de større hærenheder. Det var en situation, som kendetegnede det meste af krigen.

Den danske styrke trak sig tilbage til en stilling ved Vejle, hvor det kom til kamp den 8. marts. Herefter indledte den en tilbagetrækning op i Jylland, hvor man tabte følingen med de tyske styrker. Som et led

Sønderborg i ruiner. For enden af torvet ses det sønderbombede rådhus.

i flankeforsvaret skulle den danske styrke tvinge de tyske til at bruge flest mulige kræfter på at sikre sig mod et angreb nordfra og herved mindske presset på de to flankestillinger. Den danske styrke trak sig dog så langt mod nord, at den preussisk-østrigske styrke i første halvdel af marts kunne tage opstilling på den sydlige del af halvøen. Herved kunne den både indelutte Fredericia og samtidigt også være reserve for den preussiske styrke, der indesluttede Dybbøl.

Både Dybbøl og Fredericia blev i anden halvdel af marts tæt indesluttet, og udfald herfra blev umulige. Hermed var flankeforsvaret reelt kollapsede. Der var heller ingen udsigt til den internationale indgriben,

der var flankeforsvarets væsentligste formål. Dybbøl fik i stedet en lidt paradoks rolle som en form for tilbagetrukket frontforsvar; et politisk og symbolsk forsvar af det slesvigske fastland.

I løbet af marts tog de preussiske forberedelser til et angreb på Dybbøl fart. Der blev anlagt batterier med tungt belejringskys på Broagerland, hvorfra de kunne beskyde de sydlige danske skanser i siden. De åbnede beskydningen af stillingen den 15. marts. Herefter blev der anlagt batterier med belejringskys foran skanserne, der nu også blev beskydt i fronten.

Den preussiske plan for erobringen af Dybbøl fik form af et flankeangreb, dels mod stillingens front, som skulle fastholde besætningen, dels ved en overgang til Als og et angreb bagfra på stillingen. Efter flere tilløb til en overgang fra Sundeved til Als, der måtte opgives på grund af vejret, blev planen endeligt opgivet den 3. april. Kampene ved Dybbøl udviklede sig nu til en klassisk belejring, hvor de preussiske soldater dækket af et overvældende bombardement systematisk gravede sig frem mod stillingen. I takt med, at de rykkede stadig tættere på, måtte det danske beredskab gøres højere og besætningen forstærkes.

Som et led i planerne om en overgang til Als blev Sønderborg tillige bombarderet for at vanskeliggøre danske troppebevægelser over Alssund samt for at skabe usikkerhed om de preussiske operationer. Krigen ramte civilbefolkningen i kampzonerne, men ikke i samme grad som i moderne krige.

Det preussiske bombardement af stillingen blev intensiveret voldsomt, efter at planen om en overgang til Als var opgivet. Det blev umuligt at udbedre skaderne; skanserne blev hastig skudt til grusbunker, og tabene voksede faretruende. Den farlige og belastende tjeneste i skanser og løbegrave sled meget alvorligt på soldaterne. Hæren nærmede sig sammenbruddet, og der var tilløb til mytteri.

Militært var et videre forsvar udsigtsløst og rummede store farer for hæren. Overkommandoen anmodede om tilladelse til at rømme stillingen, men det blev

afvist af regeringen. Politisk og symbolsk blev stillingens udholdende forsvar af regeringen og i offentligheden tillagt meget stor betydning.

Om morgenen den 18. april steg intensiteten i bombardementet til hidtil usete højder, indtil det brat ophørte kl. 10. Øjeblikket efter stormede tusindtallige preussere de sydligste danske skanser, og det udviklede sig her til meget hårde kampe, med alvorlige tab på begge sider. Beskydningen blev hurtigt genoptaget mod området bag skanserne for at hindre danske forstærkninger i at nå frem til dem. I

Stormen på Dybbøl 18. april, set fra preussisk side.

Preussiske officerer ser på de faldne på slagmarken, der ligger grupperet efter nationalitet og rang.

de sønderskudte skanser var kun få kanoner brugbare og i stand til at beskyde angriberne. Og skansernes infanteribesætninger var beskedne, idet hovedparten var placeret i løbegrave udenfor, hvor der var bedre dækning for beskydningen. Det var en begrænset modstand, de sønderskudte skanser kunne yde, og de blev hurtigt indtaget.

Den preussiske fremrykning på stillingens sydlige fløj foregik så hurtigt, at dele af besætningen i dens nordlige fløj var i fare for at blive afskåret. For at sikre dens retræte gennemførte en del af stillingens reserver et modangreb op mod Dybbøl Mølle. Angrebet blev gennemført med stor styrke, men også

med meget alvorlige tab. Kl. 14 var de sidste danske soldater trukket tilbage over Allsund. Kampen om Dybbøl var forbi.

Både bombardementet og stormen havde medført betydelige tab. Særligt alvorligt var tabet af erfarne officerer og underofficerer.

Tabene under stormen på Dybbøl 18. april 1864

Den danske hær mistede ca. 4.700 mand, heraf var 1.700 døde og sårede samt 3.000 tilfangetagne. Den preussiske hær mistede ca. 1.200 døde og sårede, men ingen tilfangetagne.

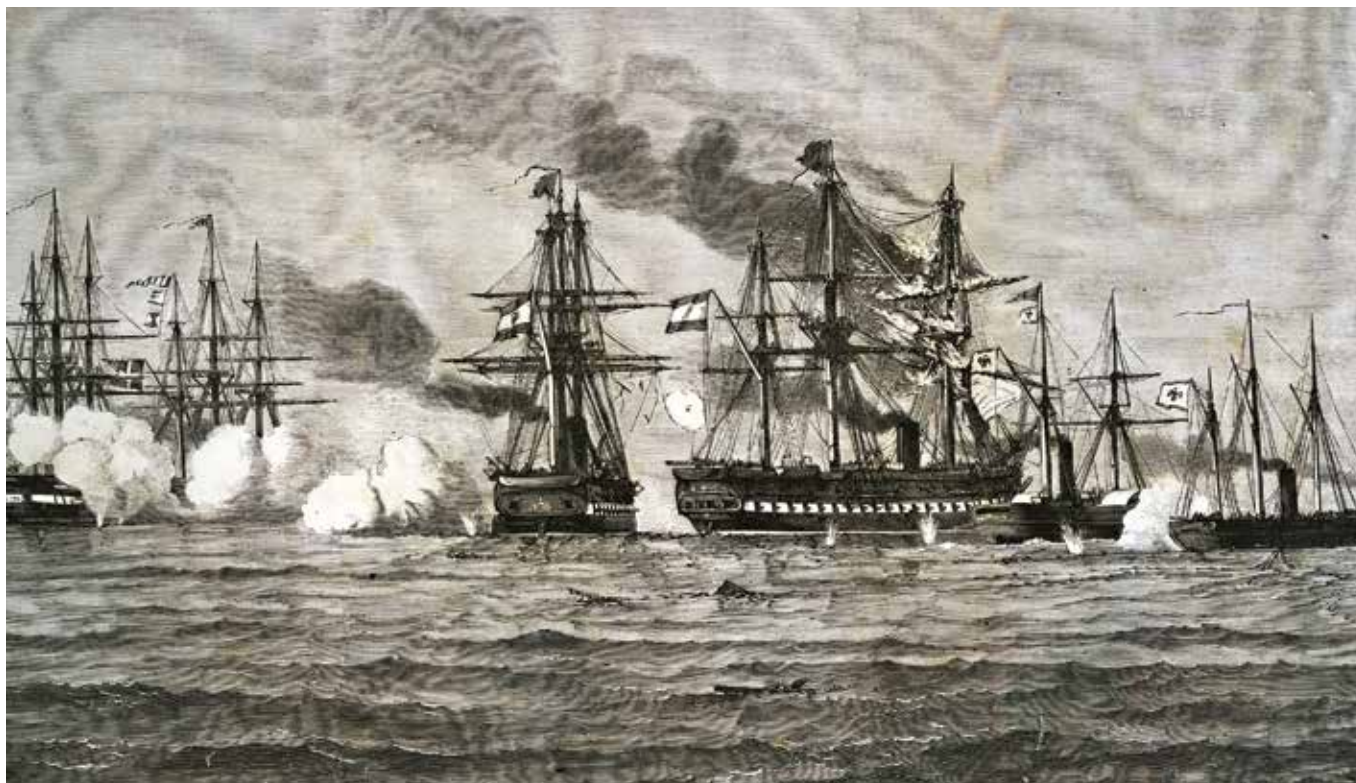
Præcise opgørelser over de faldne findes ikke.

Slaget ved Helgoland

Den danske flåde var i februar blevet delt i to eskadrer i henholdsvis den østlige og den vestlige Østersø. De gennemførte en militær blokade af den beskedne preussiske flåde og en handelsblokade af de nordtyske havne samt støttede den danske hærs operationer.

Den militære blokade var forudsætningen for, at den danske hær kunne samles i Slesvig, selvom det betød, at Sjælland og København var ubeskyttet, og den blev opretholdt gennem hele krigen. Det eneste forsøg på at bryde den danske blokade fandt sted ved

Slaget ved Helgoland 9. maj. Til venstre de danske fregatter Jylland og Niels Juel, i midten de østrigske fregatter Radetzky og Schwarzenberg, til højre to preussiske kanonbåde Adler og Basilisk

Fregatten Niels Juels mandskab kort efter slaget ved Helgoland.

Rügen den 17. marts. Her kom en mindre preussisk flådestyrke fra de nordtyske havne i kamp med den danske blokadeeskadre. Det udviklede sig til en mindre træfning, hvor den danske eskadre afviste forsøget på at bryde blokaden; et forsøg der ikke blev gentaget.

Handelsblokaden havde haft en vis virkning under Første Slesvigske Krig, men nu var forudsætningerne anderledes og effekten meget begrænset, ikke mindst på grund af udbygningen af det tyske jernbanenet i mellemkrigsårene.

Støtten til den danske hærs operationer var derimod vanskelig at gennemføre, især på grund af manglende koordination mellem hæren og flåden.

I den danske forsvarsplanlægning havde man kun opereret med den preussiske flåde. Men i foråret 1864 meldte en ny trussel sig, den østrigske flåde, der var den danske overlegen. Foreløbigt var den østrigske flåde i Adriaterhavet, men i april nærmede en fortrop på to østrigske fregatter sig. Hertil sluttede sig tre mindre preussiske kanonbåde, der havde været på togt i Middelhavet.

Fra dansk side holdt man et vågent øje med de østrigske skibe, og en dansk eskadre på to fregatter og en korvet blev sendt til Nordsøen for at nedkæmpe den østrigske fortrop, inden den kunne forstærkes fra hovedstyrken.

Den 9. maj mødtes de to eskadrer i farvandet ved Helgoland, og det udviklede sig til et klassisk søslag på forholdsvis kort afstand. Efter et af de østrigske skibe var skudt i brand, trak den østrigsk-preussiske eskadre sig ind på neutralt farvand, og kampen ophørte. Herfra lykkedes det senere at nå tysk havn.

Slaget ved Helgoland blev i Danmark set som en sejr. Men selvom det fik stor moralsk betydning, ændrede det dog hverken på den militære eller den politiske situation. Det var ikke lykkedes at nedkæmpe fortroppen af den østrigske flåde, og det var uvist, hvor længe det ville vare, før hovedstyrken ville dukke op.

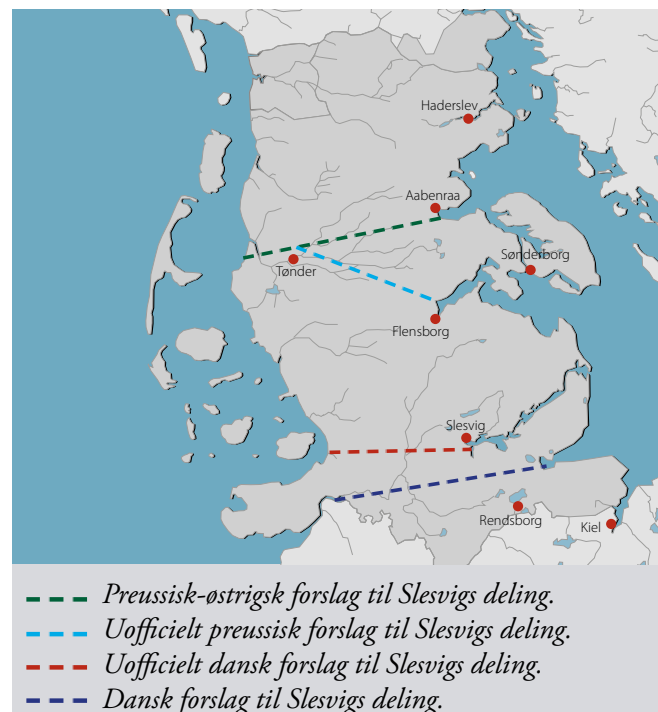
Fredsforhandlingerne i London

Den 20. april trådte en international fredskonference sammen i London. Deltagerne var de stormagter, der havde stået bag helstatens genetablering efter Første Slesvigske Krig: Rusland, Storbritannien, Frankrig, Østrig, Preussen, Det Tyske Forbund samt Sverige-Norge og Danmark. Konferencen havde som formål at finde en fredelig løsning på konflikten om Slesvig. Som et led i forhandlingerne blev der indgået våbenstilstand fra 12. maj.

En ny genetablering af helstaten forekom urealistisk for alle. Tanken om en deling af Slesvig kom derfor til at spille den væsentligste rolle. Forslag herom var blevet fremsat både i 1848 og flere gange siden, men havde været utænkelig i de nationale kredse i Danmark og umulig blandt de europæiske stormagter i den reaktionsperiode, der fulgte efter 1848-revolutionerne. Heller ikke nu fik forslaget om deling medvind, selvom Storbritannien og Frankrig gik ind for det.

Krigens parter stod langt fra hinanden. Mens den tyske side lod sig presse til et forslag, der i store træk fulgte de nationale skillelinjer i Slesvig, krævede den danske side en langt sydligere grænse omkring det mytologiske Danevirke. De langvarige forhandlinger mandede til sidst ud i et engelsk forslag om en grænse mellem det tyske og det danske forslag, fastlagt ved voldgift af en neutral tredjepart.

Alle forslag blev afvist fra dansk side efter et bevæget møde i statsrådet 20. juni. Her overlod statsminister Monrad afgørelsen til Christian 9. og fraskrev sig således ansvaret for landets styre. For kongen var delingsforslaget en umulig tanke, og hverken han eller politikerne turde trods den ophidsede offentlige opinion. Med den danske afvisning af forslagene til Slesvigs deling brød fredskonferencen sammen. Få dage efter, 26. juni, udløb våbenstilstanden. Slutspillet blev nu indledt.

Brudt og lammet: Overgangen til Als

Efter Dybbøls fald var et yderligere forsvar af Jylland militært set udsigtsløst. Fredericia Fæstning blev derfor rømmet i slutningen af april, og under våbenstilstanden begyndte en koncentration af hæren på Fyn og til dels Sjælland. Der blev dog efterladt mindre styrker på Als og i det nordlige Jylland. Der var ingen militære grunde til at forsvare nogen af delene. Da Als var det sidste større område af krigens

stridspunkt, Slesvig, der endnu var på danske hænder, valgte man at forsvare øen, men det blev kun et svagt forsvar.

Natten til den 29. juni, få dage efter våbenstilstandens udløb, sejlede preusserne over Alssund og gik i land på Als. Målet var dels at erobre øen som den sidste del af Slesvig, dels at tilføje den danske hær så store tab som muligt.

Angrebet blev gennemført af infanteri i robåde dækket af voldsom beskydning fra preussiske batterier i Sundeved. Første bølge var hurtigt ovre, og den forreste danske forsvarslinje blev nedkæmpet. Panserskibet Rolf Krake var en del af øens forsvar, og dets beskydning fik den preussiske overførsel af styrker til at gå i stå. Skibet skulle imidlertid også sikre evakueringen af danske styrker fra Als. Den opgave vurderede chefen som vigtigst og sejlede ud af Alssund.

På Als udviklede der sig hårde kampe, især omkring landsbyen Kær, og de danske styrker måtte trække sig tilbage til den sydlige del af øen, hvorfra de blev sejlet til Fyn og Sjælland.

Kampen om Als medførte også betydelige tab, og igen var tabet af erfarne ældre officerer og underofficerer, som ikke kunne erstattes, alvorligt. Efter kampen om Als var hærens kampkraft udtømt.

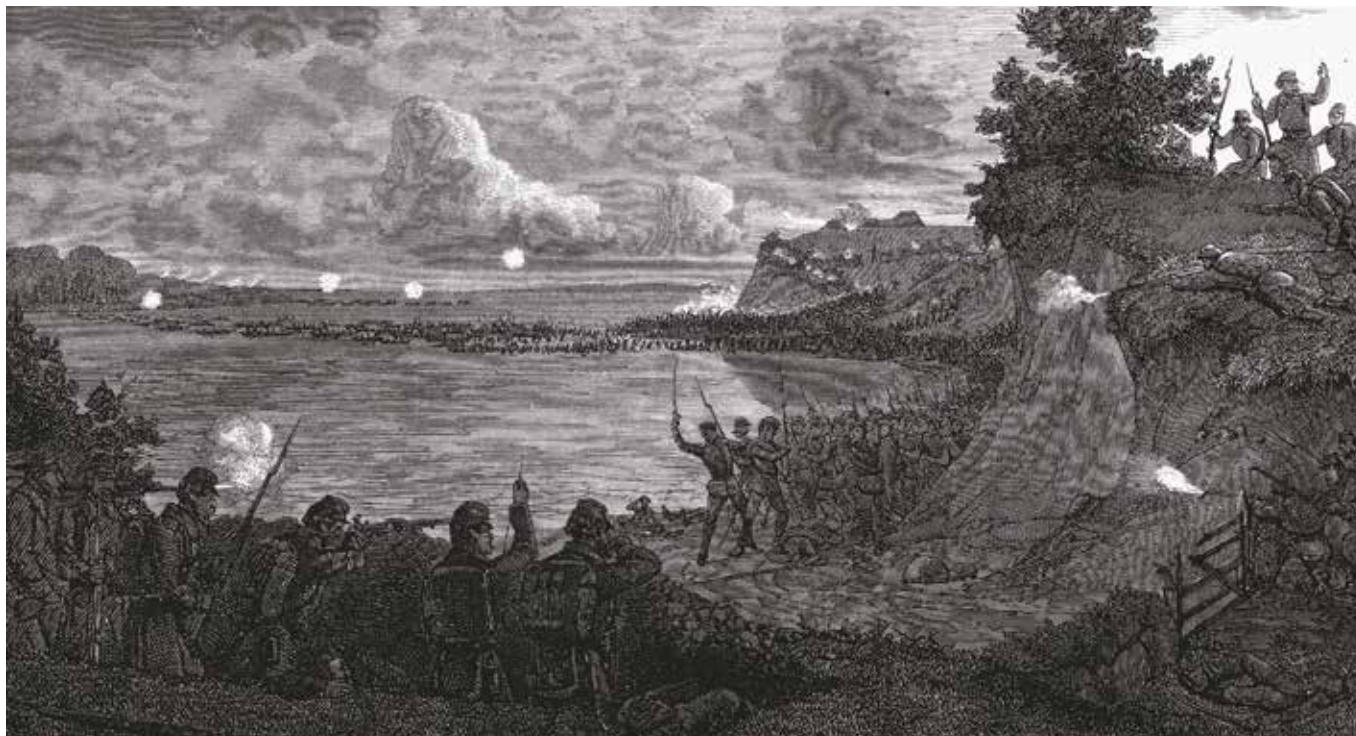
Danske soldater på Als i våbenstilstandsperioden.

Kort efter blev også de tilbageværende danske styrker i Jylland evakueret, og resten af halvøen blev besat af de tyske magter. Krigens sidste kamphandling fandt sted ved Lundby syd for Aalborg den 3. juli, hvor et dansk angreb udviklede sig til en katastrofe. En af årsagerne var, at preusserne var udrustede med bagladegeværer, hvis effektivitet først her for alvor blev erkendt.

Tabet af øen Als var et chok i den danske offentlighed. Det blev nu klart, at Fyn og Sjælland var lige så truede som Jylland. Denne ængstelse fik yderligere næring af

efterretninger om, at den østrigske flåde nærmede sig danske farvande.

I København vendte den ophidsede og overmodige nationalistiske stemning sig til dyb frygt og et krav om fred. Den 8. juli afskedigede kongen den nationalliberale regering, og få dage senere tiltrådte en konservativ regering med den opgave at forhandle fred med Preussen og Østrig. Den 20. juli blev der indgået våbenstilstand. Kampen var endt; forhandlinger om vilkårene for fred blev indledt.

Overgangen til Als begyndte 29. juni kl. 2 om natten. Talrige både med preussiske tropper ses på Alssund.

Slået til lirekassemand: Freden i Wien

Fredsforhandlingerne i efteråret 1864 foregik ikke, som under Londonkonferencen, i et neutralt land, men i Wien, og de preussiske og østrigske krav var udgangspunktet. De øvrige stormagter blandede sig ikke, måske ud fra en stiltiende forhåbning om, at en 'tysk' løsning af det slesvigske problem set

Fire krigsdeltagere fotograferet i uniform før hjemsendelsen som krigsinvalider.

med stormagtsøjne ville vise sig mere holdbar, end den 'danske' havde vist sig at være; håbet var, at det slesvigske problem ville forsvinde fra den europæiske dagsorden.

Den 30. oktober 1864 blev freden underskrevet. Vilkårene var enkle - og barske: Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg måtte afstås til sejrherreterne. Hermed mistede den danske stat 2/5 af sit areal og 1/3 af sin befolkning. Men på det folkelige plan var den sydlige del af Slesvig samt Holsten og Lauenburg allerede tabt efter 1848, da indbyggerne her ikke følte samhørighed med indbyggerne i kongeriget. Det, der virkelig smertede nu, var tabet af et stort antal dansktalende nordslesvigere. Det blev et sår, der ikke ville hele.

Nederlaget udløste en bitter politisk strid om skyld og ansvar, og tabet af Slesvig følte næsten ubærligt af mange. Men oven på de nationale og politiske kampe siden 1840'erne blev helstatens sammenbrud også for mange en forløsning. De nationale spændinger havde i høj grad overskygget en række politiske, økonomiske og sociale problemer, som prægede det danske samfund. De kom nu på dagsordenen og kom til at forme det næste halve århundrede.

Med freden i Wien blev den flernationale helstat til en dansk nationalstat, men mange troede ikke, at

Den danske helstat

Areal: 60.000 km²
Befolkningstal: 2.500.000

'Restdanmark' kunne overleve. I Rigsrådets Folke-ting blev fredsaftalen godkendt med 75 stemmer for, mens 20 stemte imod. Modstanderne frygtede, at afståelsen af hertugdømmerne skulle blive Danmarks

Kongeriget Danmark

Areal: 40.000 km²
Befolkningstal: 1.600.000

dødsdom og ønskede at genoptage krigen i en desperat eksistenskamp. Da fredsaftalen blev ratificeret af Christian 9. i statsrådet, udtalte han, at han helst ville nedlægge kronen.

Paradoksernes krig

At føre krig kræver en stærk stat, men det gør det måske også at undgå krig. Krigen 1864 er på mange måder paradoksernes krig. Det centrale paradoks var, at den danske helstat blev genoprettet efter Første Slesvigske Krig, uden at de grundlæggende problemer, der havde ført til krigen, var blevet løst. Genoprettelsen skete på stormagternes præmisser og inden for de rammer for det europæiske statsystem, der var fastlagt i 1815. Resultatet blev en svag stat, der savnede folkelig legitimitet, især i hertugdømmerne.

Det kan virke paradoksalt, at den nationalliberale regering i 1860'erne vendte tilbage til ejderpolitikken fra Første Slesvigske Krig, eftersom der i 1851-1852 var indgået aftaler med stormagterne om, at det ikke ville ske. Spørgsmålet er dog, i hvor høj grad det var et valg eller snarere et ikke-valg. Det eneste alternativ synes at være en deling af Slesvig, og den tanke var utænkelig for den toneangivende danske opinion.

Det var lige så paradoksalt, at regeringen valgte, eller lod sig presse til, at føre en udenrigspolitik, der udfordrede det øvrige Europa, uden nøgternt at overveje det danske forsvars muligheder i en konflikt med de tyske stater. Få var i tvivl om, at det ville ende med krig, men lige så få havde en klar forestilling om statens forsvarsmæssigt svage tilstand. Mange levede i selvovertureringen fra Første Slesvigske Krig og

erkendte ikke stormagternes rolle i genoprettelsen af det danske monarki i 1851.

Selve krigen er rig på paradokser. Når man i eftertiden har diskuteret dens forløb, har det i høj grad været ud fra den nederlagsindstillede fortælling om krigen, der paradoksalt nok både er blevet fremført af radikale historikere og historieskrivende officerer. Der er to centrale punkter heri: Det 'kloge' tilbagetog fra Danevirke og det 'ukloge' forsvar af Dybbøl. Der er grund til at revurdere begge.

Rømningen af Danevirke kan betegnes som dybt paradoksal. Der var siden begyndelsen af 1860'erne anvendt en uforholdsmæssig stor del af de meget begrænsede ressourcer på at forberede et frontalforsvar her. Paradokset ligger især i en katastrofal mangel på forståelse mellem det politiske og det militære niveau; mellem den nationalliberale regering og et overvejende konservativt og helstatsorienteret officerskorps. De ledende officerer forstod næppe stillingens mytiske kraft eller den politiske og symbolske betydning af et forsvar af Slesvig. Og de nationalliberale politikere forstod næppe Danevirke-stillingens militære begrænsninger.

Tilsvarende paradokser rummer forsvaret af Dybbøl. Her er ofte fremført den kritik, at forsvaret blev fortsat, selvom det militært set var udsigtsløst. Den

samme anke kan jo fremsættes om hele krigen. 1864 blev på mange måder en ikke-krig: et endeløst tilbagetog med en række frivillige rømninger, Danevirke, Kolding og Fredericia, samt den langvarige tilbagetrækning op gennem Jylland. Kampene på Dybbøl var undtagelsen. Bevidstheden om den danske hærs kampvilje og pligttopfyldelse, der fandt sted mod alle odds, gav efter krigen en vis mening for mange, ikke mindst i Sønderjylland.

Det diskuteres stadig, hvilken militær betydning den danske modstandskamp under besættelsen 1940-1945 havde, men det er uden tvivl mere relevant at se på modstandskampens politiske og symboliske betydning. På tilsvarende vis forholder det sig med Krigen 1864. Her er det forsvaret af Dybbøl, der i samtiden og eftertiden blev tillagt politisk og symbolsk betydning og er indgået i den kollektive erindring.

Niels Simonsen: Infanterister, der redder en kanon under tilbagetoget fra Danevirke. 1865.

Düppel, Königgrätz og Sedan

Sejrherrerne i Krigen 1864, Preussen og Østrig, styrede i det første år hertugdømmerne i fællesskab. Men det kom hurtigt til et opgør mellem de to stater, der begge stilede efter førerskabet i et samlet Tyskland. Det førte i 1866 til en krig, der kun varede få uger og blev afgjort med den preussiske sejr ved Königgrätz i juli 1866. Østrig måtte afstå sine rettigheder til hertugdømmerne til Preussen, og i denne fredsaftale indgik § 5, jf. s. 29.

Preussen fik nu en stærkt styrket position blandt de tyske stater, mens Østrig blev trængt helt ud. Samtidigt opstod der et stigende modsætningsforhold til Frankrig. Det førte i 1870 til en fransk-tysk krig, der blev afgjort med et stort fransk nederlag i slaget ved Sedan i september 1870. Fredsaftalen blev underskrevet i januar 1871, hvorefter Det Tyske Kejserrige blev proklameret på slottet i Versailles.

De tre korte krige, 1864, 1866 og 1870-1871, førte til samling af de mange tyske stater i et kejserrige med den preussiske konge som kejser og Berlin som hovedstad. Erindringen herom blev fastholdt i mindesmærker som Siegessäule i Berlin og slagord som dette fra en tysk skolebog fra 1914: "Ohne Düppel kein Königgrätz, ohne Königgrätz kein Sedan, ohne Sedan kein Deutsches Kaiserreich". [Uden Dybbøl intet Königgrätz, uden Königgrätz intet Sedan, uden Sedan intet tysk kejserrige].

Siegessäule i Berlin rejst 1873 til minde om de tre krige, der var med til at forene Tyskland. På toppen står sejrsgudinden.

Det tabte land

Den slesvigske regionale identitet, som fandtes hos mange, forsvandt hurtigt. National entydighed erstattede regionalt tilhørsforhold. Man var enten dansksindet eller tysksindet, ikke kun slesviger.

I fredsaftalen mellem Preussen og Østrig i 1866 blev der på fransk initiativ indsat en bestemmelse om, at de nordlige distrikter af Slesvig kunne afstås til Danmark, hvis der var flertal herfor; den kendte § 5. Dette løfte fik den dansk-slesvigske bevægelse til at acceptere tanken om deling af Slesvig, og det gav et håb om en lykkeligere fremtid. Selvom § 5 blev ophævet af Preussen og Østrig i 1878, vedblev den at fremstå som et retskrav for dansksindede slesvigere.

I 1867 blev Slesvig indlemmet i Preussen. Indførelsen af den treårige preussiske militærtjeneste var særdeles upopulær i det overvejende dansksindede Nordslesvig, og mange valgte at udvandre for at undgå værnepligten.

Ifølge fredsaftalen i 1864 kunne indbyggerne optere, dvs. vælge dansk statsborgerskab frem til 1870 og fortsat være bosat i Slesvig. Ca. 25.000 valgte at optere, men som optanter måtte de forholde sig politisk og nationalt passive for ikke at blive udvist, og deres børn blev ikke tyske statsborgere, men statsløse.

Hårdhændet og vilkårlig behandling af optanterne blev brugt for at fremme fortyskningen af Nordslesvig. Problemet blev først løst i 1907 med Optantkonventionen, der gav de statsløse optantbørn mulighed for at erhverve tysk statsborgerskab og dermed borgerlige rettigheder som valgret. Optantkonventionen styrkede danskheden i Nordslesvig, og som modydelse måtte Danmark anerkende ophævelsen af § 5.

Det første valg i 1867 til Det Nordtyske Forbunds rigsdag viste et klart dansk flertal i Nordslesvig og Flensborg. I 1880'erne forsvandt det danske flertal i Flensborg, men blev fastholdt i det nordlige Slesvig. Efter Første Verdenskrig blev der mulighed for en folkeafstemning, og her stemte 75 % af nordslesvingerne for en indlemmelse i Danmark.

Sønderjyder i Første Verdenskrig

Som følge af krigsnederlaget i 1864 blev indbyggerne i Slesvig tyske statsborgere. I Første Verdenskrig blev der fra Nordslesvig (det nuværende Sønderjylland) indkaldt ca. 30.000 mand. Heraf faldt der ca. 5.300, og 4.000 blev krigsinvalidere. Dette tab svarer nogenlunde til det samlede danske tab i Krigen 1864.

Hvad udad tabes, skal indad vindes

Krigen kom til at sætte dybe spor i den nye nationalstat, både i udenrigspolitik, indenrigspolitik og i national selvforståelse. Rigsdagen vedtog at nedsætte en parlamentarisk kommission for at kulegrave forløbet og placere ansvaret, men endte med ikke at realisere beslutningen. Blandt andet derfor kunne man i de følgende årtier strides om fortolkningen af krigen og ansvaret for ulykkerne.

Tabet af Slesvig og et stort antal dansksindede nord-slesvigere følte tungt, og mange danskere håbede at kunne genvinde Slesvig i en alliance med Frankrig. Men med Frankrigs nederlag i den fransk-tyske krig i 1870-1871 forsvandt den eneste alliancepartner for Danmark. Svaret fra dansk side var en ny forsvarsplan, der koncentrerede forsvaret omkring et nybefæstet København, som af mange blev set som den afgørende by i den centraliserede danske stat. Københavns Befæstning blev opført 1885-1894 og var fra starten et politisk omstridt anlæg. Fra mange sider blev befæstningen set som et led i et revanchistisk Danmark, men den blev alligevel hjørnестenen i dansk forsvar til efter Første Verdenskrig.

Krigen 1864 var med til at bekræfte og cementere forestillingen om den tyske nation som aggressiv og undertrykkende. Frem til 1914 var der både en selvhævdende dansk nationalisme og en stiltfærdig, selvdrykkende national strømning. Fælles for dem var

forestillingen om en stærk og uovervindelig tyskhed, der var parat til at opsluge danskheden. Derfor var der i regering og offentlighed fuld enighed om ikke at indgå traktater med Tyskland, fordi det ville give mulighed for indblanding i indre danske anliggender. Det nordslesvigske spørgsmål indgik konstant i den offentlige debat, og det førte til en både bevidst og ubevidst fortrængning af de regionale forskelle i landet. Et Danmark med tyngdepunkt i København blev en af følgevirkningerne af Krigen 1864.

Indenrigspolitisk var det centrale stridspunkt direkte afledt af krigen, nemlig forfatningsspørgsmålet. De to grundlove, *Junigrundloven af 1849*, der kun omfattede kongeriget, og *Novemberforfatningen af 1863*, der også omfattede det tabte Slesvig, måtte ændres til én. Fra sommeren 1864 begyndte debatten om en ny grundlov. Det store spørgsmål var, om den frie, lige valgetret skulle bevares. Mange konservative mente, at krigen og dens ulykker først og fremmest skyldtes det fejlslagne politiske system, og at den liberale grundlov fra 1849 havde gjort det muligt for en uansvarlig opinion at presse en ryggesløs regering ud i katastrofen. Det blev en langvarig og bitter forfatningsstrid, som begyndte i 1866 med en "revideret" grundlov, der sikrede, at der altid ville være konservativt flertal i Landstinget (overhuset). Da Folketinget (underhuset) fik venstreflertal fra 1872, udviklede der sig en fastlåst konflikt. Den blev først løst ved systemskiftet

i 1901, hvor det parti, der havde flertal i Folketinget, fik overdraget regeringsmagten. Grundloven af 1915, der gav lige valgret til Landsting og Folketing, blev folkestyrets virkelige gennembrud.

Økonomisk blev krigen hurtigere overvundet trods dens store omkostninger. Allerede i 1865 stod de danske obligationer lige så højt som i 1863. Økonomisk blev helstatens ophør begyndelsen til en dansk vækstperiode, men også til en endnu stærkere centralisering. For danske virksomheder havde det været vanskeligt at konkurrere med hertugdømmernes højere udviklede industri, som nu blev belagt med told. Den danske handel med udlandet var i begyndelsen af 1870'erne på samme omfang, som helstatens havde været det i 1860.

Forbindelsen mellem København og Jylland blev styrket gennem udbygning af jernbanenettet, og samtidigt var Hamburgs indflydelse på dansk økonomi blevet stærkt formindsket. I 1868 blev der grundlagt en havn i Esbjerg, så landbrugseksporten til England kunne styrkes. Al telegrafforbindelse til Danmark var foregået via Hamburg. Nu blev der opbygget et dansk telegrafskab, som formåede at få en stor del af den nordeuropæiske telegraftrafik til at passere Danmark, og virksomheden blev i øvrigt verdensomspændende.

En betydelig del af det territoriale tab blev overvundet. Hedeopdyrkningen, der havde været i gang i årtier, blev efter 1864 til en folkesag. Frem til 1914

blev der opdyrket så store hedearealer i Jylland, at det samlede landbrugsareal voksede med ca. 4.000 km² - et område svarende til Nordslesvig.

Denne positive udvikling havde to forudsætninger, dels generel økonomisk fremgang, dels en befolkning, der var indstillet på at overleve og overbevist om, at det kunne nytte noget. Der skete et gennembrud for de folkelige bevægelser i Danmark i den sidste tredjedel af 1800-årene. Der er flere samvirkende årsager til denne udvikling, der kom til helt at ændre det danske folk med højskoler, andelsbevægelse, skytte- og gymnastikforeninger, plantningselskaber, hedeopdyrkning, arbejderbevægelse, læseforeninger og kvindebevægelse. En del var startet før 1864, og andet kom først i gang i 1870'erne, og tilsammen skabte det en folkelig selvorganisering, som blev en vigtig del af den danske kultur.

Esbjerg Havn 1874.

Krigen i billedkunsten

Historiemaleriet blev før fotografiets tidsalder anset for at være en af de fornemste genrer inden for malerkunsten. Undertiden havde billederne karakter af at være officielle historiefortællinger. En opdragende og forherligende tendens blev derved uundgåelig. Fra Første Slesvigske Krig 1848-1851 er der talrige billeder fra slag, der blev tolket som store sejre. Fra Anden Slesvigske Krig 1864 er der langt færre historiemalerier, da malerne har haft svært ved at finde inspiration i nederlagene.

Illustreret Tidende, der udkom fra 1859 med et righoldigt læse- og billedstof, gengav flere hundrede træsnit fra krigen, udført efter tegninger fra kunstnere, der havde været med på krigsskuepladserne. Det var datidens pressebilleder, idet begivenheder kunne skildres kun et par uger efter, de havde fundet sted.

Et af de mest berømte historiemalerier fra krigen blev udført allerede i 1864-1865 af Niels Simonsen. Det er et billede i gråtoner af infanterister, der redder en

Vilhelm Rosenstand: Ottende Brigades Modstød. 1894.

feltkanon under tilbagetoget fra Danevirke (s. 27). Det blev særdeles populært og gengivet i talrige reproduktioner. Danske landsoldater, har her anbragt en såret kammerat på kanonen. Simonsen udførte et andet gråtonebillede af tilbagetoget med kampen ved Sankelmark. Det var præget af håbløshed og blev derfor ikke reproduceret til dagligstuerne.

Jørgen Sonne, der ligesom Simonsen havde været en særdeles produktiv maler under Første Slesvigske Krig, udførte kun et enkelt billede fra Anden Slesvigske Krig (se forsiden). Motivet er fra Dybbøl først i april 1864. Det gengiver de delvist sønderskudte skanser med en falden officer i forgrunden og konstante granatnedslag i baggrunden. Det afspejler en fortvivlende situation og et udsigtsløst forsvar. Billedet blev da heller ikke populært.

I 1878 blev Det Nationalhistoriske Museum oprettet på Frederiksborg Slot. Hovedformålet var at skabe et hjemsted for ”fædrelandshistoriske Minder”, udvikle historisk sans og styrke den selvfølelse, ”hvortil et lille Folk som vort i høj grad trænger.” Historiemalerier med et heroisk anstrøg og monumentale portrætter af fremtrædende officerer blev et vigtigt middel hertil. Man var nu på så lang afstand af krigens virkelighed, at mandsmod og dødsforagt midt i det uundgåelige nederlag kunne blive populære motiver. Et eksempel herpå er Vilhelm Rosenstand: ”Ottende Brigades Modstød”, malet i 1894 og fortsat et af de oftest gengivne malerier fra krigen. Billedet skriver sig ind i den heroiske fortælling om 1864 og har præget mange generationers opfattelse af stormen på Dybbøl.

Martin Bigum: National Retreat. 1996.

Godt hundrede år senere, i 1996, udførte Martin Bigum en parafrase (omskrivning) over dette motiv med titlen ”National Retreat”. Billedet er malet under indtryk af den aktivistiske udenrigspolitik. Motivet rummer samme dødsforagt som Rosenstands billede, men mangler heroismen helt og aldeles. Det er en indirekte kommentar til officielle udsagn om, at Danmark med deltagelse i Balkankrigene var kommet ud af ’skyggen af 1864’. Billedet afspejler den nederlagsorienterede fortælling, der i dag er dominerende, men ikke enerådende. Historiemalerier afspejler en fortidig begivenhed set gennem et kunstnerisk temperament og ofte med en samtids-historisk fortolkning.

Krigen i digtekunsten

Krigen 1864 er kun tema i få romaner, hvoraf Herman Bangs *Tine* udgivet i 1889 er den mest kendte. Her skildres den udbredte militære selvvurdering i borgerskabet, og den vantro reaktion ved meddelelsen om den danske hærs tilbagetog fra Danevirke. Det er dog især i digte, at krigen er blevet beskrevet og fortolket. Her møder vi forskellige stemninger – i selve krigsåret er der både opmuntrende skillingsviser og selvgivende, hadefuldt lyrik, i de næste årtier skrives digte, der bidrager til den folkelige genrejssning og sønderjydernes udholdenhed.

Jens er aldrig bange, men der var for mange;
Heller bort os trække end Gevær at strække ...

Ej dit Blod Du spared, Dyppel Du forsvared.
Længe nok Du dvælet dér for Eftermælet.
Tab er ofte Seier, den Bevidsthed eier
Hver en Mand i Landet, Du har kæmpet kjækt;
Din Daad er kjendt og priist af hver Nation.

Wilhelm Rantzeau 1864

Nu blegner fast vort sidste Haab,
kun lavt vor Stjerne staar;
og Danmark sidder som en Job
og skraber sine Saar;
og Vennerne de flokke sig, / de se os Byld ved Byld
og trøste os saa drøvelig: / ”Det er din egen Skyld!”

Chr. Richardt 1864

Nu Øksen er ved Roden lagt
af Danmarks gamle Folkestamme,
og dømt har Fjenders Overmagt,
hvor først dens Æg skal ramme;
den jyske Gren, der skyggebred
har rakt til Sli og Trene ned,
man kaste vil som splintre Ved
i tyske Kakkelovne.

Carl Ploug 1864

Brat af Slaget rammet / kastet haardt til Jord,
ligger brudt og lammet / du vor gamle Mor;
har du anden Tanke / end ”Lid og Taal”,
saa forkynd, o Danmark, / mig dit fremtidsmaal...

”Yndlinge i Plade, / Drengene klædt i Staal,
Mænd med faste Hjerter, / det er Danmarks Maal...
Slesvigs Land genvundet! / Det er Kampens Maal!”

Fr. Paludan Müller 1864

Dansker! Dit Folk er af de smaa,
derfor vi Grænsen værge maa,
baade i Skole og Kirke,
baade mod Syden og mod nord,
baade med Guds og Folkets Ord
rejse et Danevirke.

N.F.S. Grundtvig 1868

Vi har et Haab, der ej er bygt
paa høje Tal og store Løgne;
paa Sandheds Grund, den simple, nøgne,
det hviler levende og trygt;
det fødtes under Nederlaget,
det viedes i Vaabenbraget,
det nærdes af Danmarks Nød.

Vi sætte ej vor Tillid til
Kanoner eller Bajonetter,
ej heller, hvad vi selv udretter,
og hvad de store Magter vil.
Og Haabet er, at Danmarks Lande
til Tungemaalets Skel kan stande
Som Grænse for et enigt Nord.

Mads Hansen 1870

Det haver saa nyligen regnet,
det har stormet pisket i vor Lund,
Frø af Ugræs er føget over Hegnet.
Aag paa nakke og Laas for vor Mund.
Aarets Løb har sin Lov, / der blev lyst i vor Skov,
Ak hvor kort, indtil alt er Stormens Rov...

Og de troede, at Hjertebaaand kan briste,
og de troede, at glemmes kan vor Ret;
de skal vide, de aldrig ser de sidste,
de skal vide, at ingen bliver træt.
Ti, som Aarene randt, / saas det: Baandene bandt,
Kræfter fødtes for Kræfterne, som svandt.

Johan Ottosen 1890

Sønner af de Slagne / se, I staar på Muld!
Død er det bedragne, / lykkeløse Kuld.
Gæstfrit aabner Danmarks / unge grønne Land
Favnen for den stærke / lattermilde Mand.

Ifra Gorm den Gamle / til den Dag i Dag
elskte vi at samle / ...Ak, paa Nederlag!
Dette vil vi mindes / med en knyttet Haand,
mens vi skuer fremad / af en anden Aand.

Kloge af at bede / til den døve Gud,
vil vi aabne, sprede, / glemme, slette ud.
Ungdom er at handle / uden Tradition,
Uden falske Veksler / paa en død Nation.

...

Borte er det syge / lykkeløse Kuld –
Sønner af de Slagne / se, I staar på Muld!

Johs. V. Jensen 1906

Det lyder som et Eventyr, et Sagn fra gamle Dage:
En røvet Datter, dybt begrædt, er kommen frelst tilbage!

Det sker, hvad som et Drømmesyn har straalet for vor Tanke:
Til Sommer vajer Danebrog igen paa Dybbøl Banke!

Henrik Pontoppidan 1918

Søndret Folk er vokset sammen / i den store Skæbnestund.
Én er Stammen, én er Flammen,
én er Glæden paa vor Grund.
Frem af Vinter vælger Vaar. / Helet er vort gamle Saar,
bødet Danmarks Flænge. / Sorgomsuste Kongeaa,
atter skal din Vove gaa, / glad igennem Enge.

Helge Rode 1921

Krigens mindesmærker

Det er sværere at skabe mindesmærker for nederlag end for sejre. Derfor er der ikke rejst et dansk monument for Krigen 1864, selvom det er en helt afgørende begivenhed i danmarkshistorien. Fra tysk side markerede man sejren ved at rejse to store sejrsmonumenter på Dybbøl og Als, hvor de blev indviet i 1872 efter grundlæggelsen af Det Tyske Kejserrige. Sejren blev tolket som første trin på vejen mod de tyske staters samling til ét rige. Det kom klart til udtryk på monumentet Siegessäule i Berlin (s. 28), hvor der er relieffer med scener fra de tre sejrige krige, også stormen på Dybbøl.

Det danske mindesmærke for kampene på Dybbøl er den hvide vindmølle midt på slagmarken. Den var blevet skudt i grus under belejringen. Møllens genrejsning og møllerfamiliens erklærede danske sindelag var med til at gøre den til symbol på sønderjydernes udholdenhed og trofasthed over for Danmark. Både i det sydlige og det nordlige Slesvig blev der af lokalbefolkningen sat mindsten på mange krigergrave på kirkegårdene og i det åbne landskab, bl.a. i Bøffelkobbøl.

I København er der blevet rejst mindesmærker for fire generaler og to krigsministre fra Første Slesvigske Krig, derimod er Anden Slesvigske Krig næsten usynlig i bybilledet. Det eneste større 1864-mindesmærke er en buste af viceadmiral Suenson, der

Slagmarksturister ser på Düppel Denkmal. Ca. 1910.

ledede søslaget ved Helgoland, som blev tolket som en dansk sejr. Til gengæld blev der i landsbykirker over hele Danmark opsat mindetavler over sognets faldne, og her sidestilles de faldne i de to slesvigske krige. I 1914 var krigens virkelighed blevet så fjern, at der kunne opsættes et pompøst mindesmærke ved Lundby syd for Aalborg, hvor den sidste og mest ulykkelige kamp i Krigen 1864 fandt sted.

De menige danske soldaters indsats blev hverken belønnet med monumenter eller tapperhedsmedaljer. De måtte rykke i felten under meget vanskelige vilkår. Da krigen var forbi, valgte de fleste regimenter at lade soldaterne vende hjem til garnisonerne ad bagvejen og i ly af mørket for at undgå spot fra befolkningen. Pensionerne til de efterladte og krigsinvaliderne var ret beskedne, og veteranerne nød ikke samme agtelse, som deres forgængere havde gjort. Først i 1877 kunne krigsdeltagerne – efter behørig ansøgning – få en bronzemedalje som anerkendelse.

Ved genforeningen i 1920 følte mange danske et behov for at få ændret kulturlandskabet på Dybbøl Banke og på Als, der var præget af mange tyske mindesten og mindesmærker. Derfor blev der på dansk initiativ rejst 110 mindesten med navne på 140 faldne danske, heraf dog kun 3 menige soldater. Efter befrielsen i 1945 blev de to store tyske sejrsmonumenter sprængt i luften af ukendte gernings-

Besøg på slagmarken i 1930'erne.

mænd, og en række andre tyske mindesmærker blev beskadiget.

Forslag til et fælles dansk-tysk monument over Krigen 1864 har flere gange været fremsat, men er blevet mødt med betydelig modstand i danske kredse.

Krigen som erindringssted

Begrebet erindringssted kan både bruges i en konkret og en abstrakt betydning. Det kan være en lokalitet, ceremoni, begivenhed eller dato, hvortil der er knyttet fortolkninger af fortiden. Erindringssteder fortæl-

Formanden for det danske mindretal i Sydslesvig nedlægger kransen ved det tyske mindesmærke ved Sankelmark sammen med den tyske formand for Stammkomitee von 1864.

ler ofte om historiske begivenheder eller forestillinger om nationale fællesskaber. Det handler ikke blot om, *hvad* der her erindres, men også *hvorfor* og *hvordan* det iscenesættes, og *hvem* der tager aktiv del heri. De slesvigske krige har givet anledning til skabelse af en række konkrete erindringssteder og officielle mindedage.

Krigen 1864 er i Danmark blevet markeret gennem 150 år med årlige mindehøjtideligheder og ritualer og jubilæer hver 25. år – dog kun i yderst beskedent omfang i 1939. Når Krigen 1864 er blevet fastholdt i mindekulturen skyldes det især, at det indtil 2001 var den sidste krig, som Danmark aktivt havde deltaget i. Under Første Verdenskrig var landet neutralt, og i Anden Verdenskrig kapitulerede den danske regering efter få timers kamp. Herved er Krigen 1864 for mange blevet et symbol på beredvillighed til at forsvare fædreland og folk, når en fjende truede.

Denne holdning kommer til udtryk ved kransenedlæggelser og sammenkomster på de datoer og lokaliteter, hvor der i 1864 foregik blodige kampe: 6. februar ved Sankelmark, 22. februar ved Bøffelkobbøl, 18. april på Dybbøl Banke og Garnisons Kirkegård i København, 9. maj på Holmens Kirkegård i København, 29. juni ved overgangen til Als og endelig 3. juli ved Lundby i Himmerland. På tysk side er 6. februar og 18. april ligeledes blevet markeret.

Siden februar 1865 er der blevet afholdt en årlig mindemarch fra Flensborg til Sankelmark (tysk: Oeversee). Det var en tyskpatriotisk fejring af sejren over danskerne, der blev forvaltet af Stammkomitee von 1864. Efter København-Bonn Erklæringerne i 1955 (s. 43) kom der nye mere forsonende toner i festtalerne, jf. s. 38. I 1963 ønskede arrangørerne, at mindemarchen skulle tilrettelægges af tyskere og danskere i fællesskab. Det blev klart afvist fra dansk side og først realiseret 40 år senere. I 2003 var der officiel dansk deltagelse, og siden 2004 har Sankelmarkdagen været et fælles tysk-dansk arrangement. I taler og sange betones fællesskabet i grænselandet til trods for forskellige nationale identiteter.

Slagmarken på Dybbøl Banke er et erindringssted for både danske og tyske. Ved officielle ceremonier fra 1865 frem til 2001 lagde hver nation den 18. april krans og blomster ved egne mindesmærker og krigergrave, mens modstanderens blev forbigået i tavshed. Indtil 1914 blev denne ceremoni forvaltet af den preussiske hær og siden 1920 af den danske hær. Mindehøjtideligheden havde tidligere et klart danskpatriotisk præg. Men i 2002 indbød man til tysk deltagelse, og der lægges nu krans på alle krigergrave. I talerne fremhæves – ligesom ved Sankelmark-ceremonien – det nutidige positive samarbejde i grænselandet. Derpå marcherer danske og tyske soldater sammen ned ad Dybbøl Banke og gennem byen. Om aftenen er der to danske indslag, en mindegudstjeneste i Sankt Marie Kirke og en festlig mindesammenkomst med sang og musik på Sønderborg Kaserne med 4-500 deltagere hvert år.

De markante ændringer i mindekulturen for Krigen 1864 viser, at erindringssteder kan omtolkes og tillægges en ny betydning, der kan ligge langt fra den begivenhed, der bliver mindet. Det er altid nutidens behov, der bestemmer hvilke udvalgte dele af fortiden, der skal fokuseres på.

En dansk og en tysk soldat nedlægger i fællesskab en krans ved fællesgravene på Dybbøl Banke. 2005.

Myternes krig

Krigen 1864 er i høj grad myternes krig. Ordet myte har to ret forskellige betydninger på dansk: Den ene er noget beviseligt usandt, som mange tror på. Den anden er en værdibærende fortælling, der er med til skabe et erindringsfællesskab. Til Krigen 1864 er der knyttet myter af begge slags, og de er ofte overlappende. Især de værdibærende myter har været med til at styrke den åndelige genrejsning efter nederlaget, og har også fundet vej til historieskrivningen.

Danmark tabte krigen på grund af forladegeværene

Den nok mest velkendte myte er, at Danmark tabte krigen, fordi de danske soldater var bevæbnet med

Danske soldater foran oldtidsvolden ved Danevirke. I baggrunden til venstre en af de nye skanser. Billedet fra januar 1864 knytter oldtid og samtid tæt sammen.

forladegeværer, mens de preussiske havde bagladere. Men det er ikke sandt. De danske soldater var ligesom de østrigske bevæbnet med forladegeværer, som de skulle lade stående. Derimod var de preussiske soldater udrustet med moderne bagladegeværer, som ganske vist ikke skød så præcist, men til gengæld kunne lades liggende og skyde langt hurtigere. Men dels var bagladevåbnenes overlegenhed ikke erkendt før krigen, heller ikke på tysk side, dels spillede håndvåben ingen større rolle i krigen. Den afgørende forskel i udrustningen var ikke geværene, men artilleriet. Dybbøl-stillingen var blevet næsten sønderskudt før stormen 18. april af riflede, langtrækkende preussiske bagladekanoner. Kun en enkelt af skanserne havde skyts, der kunne besvare denne konstante beskydning. Den helt afgørende forskel var dog, at Preussen og Østrig som stormagter kunne mobilisere langt større militære ressourcer, end Danmark kunne.

Sønderjylland har altid været dansk

Den nok væsentligste myte er, at Slesvig (Sønderjylland) var og altid havde været et ubestrideligt dansk område. Det er ikke rigtigt. Sønderjylland var oprindeligt en del af kongeriget Danmark, men blev udskilt herfra omkring år 1200 som et hertugdømme. I løbet af 1300-tallet skiftede hertugdømmet navn til Slesvig, og betegnelsen Sønderjylland kom først i

brug igen i 1800-tallet. Fra 1375 var Slesvig i personalunion med Holsten, og i 1460 blev den danske konge valgt til landsherre over begge områder. De to territorier voksede i vidt omfang sammen til en politisk enhed, der blev administreret på tysk, også selvom de blev en del af 'den danske konges riger og lande'. I midten af 1800-tallet var Slesvig nationalt blandet med både dansk- og tysktalende, men sprog og identitet var ikke altid sammenfaldende, og de fleste slesvigere følte sig hverken danske eller tyske, men netop som slesvigere.

Danevirke som danskhedens værn siden oldtiden

Det er en udbredt myte, at oldtidsvolden Danevirke har været 'danskhedens' grænse siden tidernes morgen, men det er ikke sandt. Fra den tidlige middelalder spillede volden ingen rolle hverken som grænse eller befæstningsanlæg, da monarkiets grænse gik langt sydligere, fra 1460 ved Holstens sydgrænse ved Elben. I begyndelsen af 1800-tallet slog den nationale tanke igennem, og Danevirke blev pludseligt et symbol på danskhed og et kulturelt bolværk mod syd. Denne forestilling var med til at reaktivere Danevirke som forsvarsanlæg, selvom volden ikke havde været i brug i 600 år. Under Første Slesvigske Krig 1848-1851 blev Danevirke anvendt som offensiv forsvarsstilling med skanser og kanonpladser, og i 1861 blev der iværksat en større udbygning. Sammenknytning med historien og nationale myter gav Danevirke en mytisk kraft, og volden blev tillagt en betydning, som dens militære værdi ikke modsvare-

de. Rømningen af Danevirke var et chok for mange, men blev efterhånden til myten om den tapre general de Mezas redning af hæren fra 'dødsfælden' ved Danevirke, som nedrige politikere havde tvunget den ud i. Denne myte bygger på en meget selektiv fortælling om det lange forløb frem til rømningen og de Mezas rolle heri.

Dybbøl som Danmarks Thermopylæ

Sammenligningen mellem forsvaret af Dybbøl og forsvaret af Thermopylæ i Grækenland 480 f.Kr. blev draget allerede i sommeren 1864. Ved Thermopylæ forsvarede spartanerne et vigtigt bjergpas, men en overlegen persisk styrke omringede og nedkæmpede dem til sidste mand. Forestillingen om Dybbøl som det danske Thermopylæ blev styrket i 1878, hvor Holger Drachmann udgav bogen *Derovre fra Grænsen. Strejftog over det danske Thermopylæ*. Men myten om de danske soldater som oldtidens spartanere rummer en forenklet heroisme, der ikke giver et dækkende billede. De preussiske tropper kom hurtigt så tæt på Dybbøl-stillingen, at det var let at gå over til fjenden, hvad en del soldater, især de slesvigske, benyttede sig af. Mismodet bredte sig blandt de danske forsvarere under det hårde bombardementet i april, og 15. april var der et tilløb til mytteri, som dog blev afværget af energiske officerer. Men frygten for en gentagelse var stor. Under stormen på Dybbøl blev der kæmpet energisk og tappert, men overmagten var alt for stor, og stillingen blev erobret på mindre end fire timer. Billedet af den danske indsats er således flertydigt.

Fredelig sameksistens i grænselandet

I nutiden er en dansk-tysk strid om Slesvig utænkelig. Striden blev løst i løbet af 1900-tallet i to tempi. Det startede med den deling af området, der havde været drøftet allerede i 1848. Efter Første Verdenskrig skete der en gennemgribende ændring af Europa ud fra princippet om ”folkenes selvbestemmelsesret”, som var lanceret af den amerikanske præsident

Kort over afstemningszonerne i 1920. I 1. zone (Nordslesvig) stemte 75 % for indlemmelse i Danmark. I 2. zone (Flensborg og Mellemslesvig) stemte 80 % for at vedblive at være tyske. I overensstemmelse med disse klare resultater blev den nuværende dansk-tyske grænse fastlagt.

Woodrow Wilson. Der blev afholdt en række internationalt kontrollerede folkeafstemninger i tyske grænseområder med nationalt blandede befolkninger. I Slesvig fandt afstemningen sted i to omgange. I Nordslesvig (1. zone) stemte 75 % for Danmark, 25 % for Tyskland. I Flensborg og Mellemslesvig (2. zone) stemte 80 % for Tyskland og 20 % for Danmark. Valgdeltagelsen var i begge afstemningszoner over 90 %.

I henhold til resultatet af folkeafstemningerne blev Nordslesvig indlemmet i Danmark, og den dansk-tyske grænse blev dermed rykket ca. 70 km mod syd. Selvbestemmelsesretten medførte dog ikke en ren nationalitetsgrænse, for både nord og syd for grænsen opstod der nationale mindretal, og i årtier fremover var de med til at belaste det dansk-tyske forhold. Den tyske regering ønskede efter 1920 en bilateral aftale om mindretallene, men den danske regering afslog dette af frygt for tysk indblanding i danske anliggender – erindringen om tysk indblanding i slesvigske forhold i perioden 1848-1864 var fortsat levende.

Trods deling af Slesvig var der fortsat spændinger mellem Danmark og Tyskland. Det tyske mindretal i Nordslesvig anerkendte ikke 1920-grænsen og krævede en grænserrevision frem til 1945. Omvendt rejste det danske mindretal i Sydslesvig krav om

grænserevision efter 1945, hvor det fik meget stor tilgang af medlemmer efter det tyske sammenbrud. Den danske statsminister havde dog allerede i sin åbningstale 9. maj 1945 fastslået: ”Regeringen, der står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at Danmarks sydgrænse ligger fast.” Trods det nationale opbrud i Sydslesvig og krav fra brede kredse i Danmark om grænseflytning blev dette synspunkt fastholdt.

I 1954 var debatten om grænseflytning ved at være overstået, men der var fortsat problemer. Det danske mindretal i Sydslesvig kæmpede for fritagelse for 5 % spærrereglen ved landdagsvalg og for tilskud til skoler og et eget kirkeliv, og det tyske mindretal i Nordslesvig (nu kaldet Sønderjylland) ønskede at få eksamensret til sine skoler. Den Kolde Krig skabte behov for at optage Forbundsrepublikken i NATO, og herved opstod en mulighed for at skabe en dansk-tysk mindretalsordning. På et ministerrådsmøde i NATO i efteråret 1954 redegjorde den danske udenrigsminister H.C. Hansen for det danske mindretals problemer, og den tyske regering indledte straks forhandlinger herom. Fra dansk side afvistes en tosidig traktat, da den ville åbne mulighed for indblanding i indre danske anliggender. I stedet blev der skabt en ny form for folkeret – to ensidige, næsten identiske regeringserklæringer, der udtrykker viljen til at sikre rettigheder og privilegier for mindretallet i egen stat og hylder den fredelige sameksistens mellem mindretal og flertal. Her fastslås også utvetydigt, at statsmagten respekterer individets ret til frit at vælge sit nationale identitet.

De to erklæringer blev offentliggjort ved et møde i Bonn hos forbundskansler Konrad Adenauer den 29. marts 1955 og derpå godkendt af Folketinget og Forbundsdagen. København-Bonn Erklæringerne var udtryk for fremsyn og mod. På det formelle plan var de to erklæringer ikke gensidigt forpligtende, men det blev de hurtigt på det reelle plan.

Politikerne begyndte at omtale mindretallene på anden vis, først som ligeberettigede borgere og derpå som en berigelse for hele samfundet. Det kunne næsten virke som en besværgelse, men på langt sigt var denne retorik med til at ændre det mentale klima i grænselandet. Virkeligheden svarede dog ikke altid til festtalerne, og på begge sider af grænsen var der debatter og kritik af tilskuddene til mindretallenes organisationer. Men i takt med, at støtten til mindretallenes sociale og kulturelle arbejde blev afpolitiseret, forsvandt de fleste problemer.

Begge nationale mindretal har i dag anerkendt grænsen og frasagt sig krav om revision – dermed er der ingen, der rejser territoriale krav på naboens land. Mere end 100 års national strid mellem Danmark og Tyskland er hermed afsluttet.

Logo for 50-års-jubilæet for København-Bonn Erklæringerne.

Museer, slagmarker og litteratur

Museer:

Tøjhusmuseet, Tøjhusgade 3, 1220 København K
Orlogsmuseet, Overgaden oven Vandet 58, 1415 København K
Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, Sønderbro 1, 6400 Sønderborg
Dybbøl Mølle, Dybbøl Banke 7, 6400 Sønderborg
Historiecenter Dybbøl Banke, Dybbøl Banke 16, 6400 Sønderborg
Danevirke Museum, Ochsenweg 5, D- 24867 Dannewerk, Tyskland
Fregatten Jylland, S.A. Jensens Vej 2, 8400 Ebeltoft
Lundby Museum, Bygaden 1, 9260 Gistrup

Slagmarker:

Beskrivelse af alle steder, hvor krigen foregik: Sørensen, Erik Ingemann: *1864. En guide i krigens fodspor*. 2013.

De vigtigste steder, hvor der fortsat er spor at finde: Mysunde, Königshügel (Kongshøj) sydøst for Slesvig by, den genskabte Skanse 14 ved Danevirke, Sankelmark / Oeversee syd for Flensborg, Dybbøl Skanser, Dybbøl Banke, Arnkil-halvøen på Als, Fredericia Vold og Lundby syd for Aalborg.

Litteratur:

Al litteratur på dansk og tysk fra tiden 1864-1964 findes i: Birkelund, Palle og Olaf Klose (red.): *1864. Bibliografi og Ikonografi. Bibliographie und Ikonographie*. Neumünster 1970.

Den danske militærhistoriske del frem til 1981 findes i: Liebe, P.I. og E. Borgstrøm: *Dansk krigshistorie i det nittende århundrede 1800-1899*. Det kongelige Garnisonsbibliotek, København 1974. 2. rev. udgave 1981.

Af udvalgt især nyere litteratur kan nævnes:

Adriansen, Inge: *Erindringssteder i Danmark*. 2010.
Askgaard, F., E. Eriksen, A. Hoff og P. Kannik: *Tøjhusmuseets bog om 1864. Våben og uniformer*. 1964.
Becker-Christensen, Henrik og Hans Schultz Hansen: *Sønderjyllands historie efter 1815*. 2009.
Bjørn, Claus og Carsten Due-Nielsen: *Fra helstat til nationalstat 1814-1914. Dansk udenrigspolitik historie, bd. 3*. 2003.
Buk-Swienty, Tom: *Slagtebank Dybbøl. 18. april 1864. Historien om et slag*. 2008.
Buk-Swienty, Tom: *Dommedag Als. 29. juni 1864. Kampen for Danmarks eksistens*. 2010.
Buk-Swienty, Tom: *1864 i billeder*. 2012.
Christensen, John og Henrik Stevnsborg: *1864. Fra helstat til nationalstat*. 1998.
Frantzen, Ole L. og Knud J.V. Jespersen (red.): *Danmarks Krigshistorie, bd. 2. 1814-2008*. 2008.
Jahnke, Carsten og Jes Fabricius Møller (red.): *1864 – og historiens lange skygger. 1864 – und der lange Schatten der Geschichte*. 2011.
Johansen, Jens: *Dybbøl 1864*. 1942.
Johansen, Jens og Johan Nordentoft: *Heren ved Danevirke 1864*. 1938.
Kühl, Jørgen og Nis Hardt: *Danevirke – Nordens største fortidsminde*. 2000.
Nielsen, Johannes: *1864 – Da Europa gik af lave*. 1987.
Sauntved, Jakob Kidde og Jakob Eberhardt: *1864*. 2007.
Stolz, Gerd: *Das deutsch-dänische Schicksalsjahr 1864. Ereignisse und Entwicklungen*. 2010.
Vammen, Hans: *Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864*. 2011.

Inge Adriansen og Jens Ole Christensen:

Anden Slesvigske Krig 1864. Forhistorie, forløb og følger.

Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot og Tøjhusmuseet 2013.

© Forfatterne og udgiverne.

Layout: Finn Petersen, Museum Sønderjylland

Kort: Lene Brunsgård, Museum Sønderjylland

Tryk: Zeuner Grafisk a/s, Odder

ISBN 978-87-87375-25-2

Illustrationer

Forsiden: Jørgen Sonne: *Fra Dybbøl først i April*. Malet 1871.

Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

Forsats: Kort over den danske helstat 1817. Sønderborg Slot.

Titelblad: Foto af Fr. Brandt fra Dybbøl 19. april 1864. Det Kgl. Bibliotek.

S. 7: Det Kgl. Bibliotek.

S. 10-14: *Illustreret Tidende* 1864.

S. 15: *Illustreret Tidende* 1864. Samtidig kolorering. Sønderborg Slot.

S. 16: Sønderborg Slot.

S. 17: Sønderborg Slot.

S. 18: *Illustrated London News* 1864.

S. 19: *Illustreret Tidende* 1864.

S. 20, 22 og 24: Det Kgl. Bibliotek.

S. 23: *Illustreret Tidende* 1864.

S. 27: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

S. 28: Polfoto.

S. 31: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

S. 32: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

S. 33: ARKEN, Museum for Moderne Kunst.

S. 36-37: Sønderborg Slot.

S. 38: *Flensborg Avis*.

S. 39: Sønderborg Slot.

S. 40: *Illustreret Tidende* 1864.

S. 43: Sønderborg Slot.

MUSEUM
SØNDER
JYLLAND

SØNDERBORG SLOT
OG HISTORIECENTER
DYBBØL BANKE

www.museum-sonderjylland.dk/sonderborg
www.museum-sonderjylland.dk/dybbol-banke

www.tojhusmuseet.dk
www.orlogsmuseet.dk

Anden Slesvigske Krig 1864 giver en let tilgængelig oversigt over krigens forhistorie og forløb samt dens dybtgående og langvarige følger på en række felter.

Kort sagt, baggrundsviden om og perspektiver på den krig, der har præget Danmarks historie helt frem til nutiden.

